

HÖGSKOLAN
DALARNA

Uppsats

Baptiströrelsen i Piteå

**En studie av baptismens framväxt och utveckling mellan
1850 och 1910**

Författare: Roger Skoog

Handledare: Lars Pettersson

Examinator: Peter Reinholdsson

Ämne: Historia

Kurs: Historia III

Poäng: 15 hp

Betygsdatum: 2011-02-09

Högskolan Dalarna

791 88 Falun

Sweden

Tel 023-77 80 00

Abstract

Det övergripande syftet med denna uppsats har varit att undersöka baptismens framväxt, genombrott och utveckling under perioden 1850-1910. I anslutning till detta har jag även studerat baptismens etablering på nationell nivå. De frågeställningar som har utformats i anknytning till syftet har varit; När, varför och genom vilka uppkom baptismen i Piteå? Vilka människor kom att ansluta sig till baptismen i Piteå? Vilka orsaker fanns till baptismens förändring och utveckling på lokal nivå? Den metod som använts för att undersöka dessa aspekter har varit i huvudsak kvalitativ, där studiet av material i form av medlemsmatriklar, församlingsprotokoll, minnes- och årsskrifter samt relevant litteratur och avhandlingar använts. Resultatet av studien visar att den svenska baptiströrelsen har sin bakgrund i Amerika, England och Tyskland, och att den spreds till vårt land därifrån. En orsak till detta var gynnsamma samhällsförhållanden där läsar- och separatiströrelsen skapat en grogrund för baptisternas missionssträvanden under den första hälften av 1800-talet. I Piteå och Norrbotten etableras rörelsen i slutet av 1850-talet. Som förklaring till baptismens utveckling och förändring på lokal nivå har jag funnit att Piteå under perioden till övervägande del varit ett jordbrukssamhälle, vilket skapat en relativt låg grad av social rörlighet bland de unga anhängare som framför allt hämtades ur arbetarklassen. Utifrån tidigare studier av baptismen kan Piteå sägas vara ett exempel på ett samhälle där lojaliteten mot den äldre kyrkliga gemenskapen troligen levde kvar under perioden. Samtidigt hade församlingens idémässiga tankegodis som folkrörelse en viktig social och ideologisk betydelse för individen, trots församlingens relativt små numerära framgångar.

Sökord: baptism, Piteå, 1800-talet.

Innehåll

<u>1. INLEDNING</u>	1
1.1 SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	2
1.2 METOD, MATERIAL OCH AVGRÄNSNINGAR	2
<u>2. TIDIGARE FORSKNING</u>	3
<u>3. HISTORISK BAKGRUND</u>	7
3.1 DE RELIGIÖSA FOLKRÖRELSESNAS GENOMBROTSTID OCH FÖRUTSÄTTNINGAR.....	8
3.2 VÄCKELSERÖRELSESNAS UPPKOMST	9
3.3 VÄCKELSENS VÄGAR I MITTEN AV 1800-TALET.....	9
3.4 VÄCKELSERÖRELSEN I NORRLAND	11
<u>4. VÄCKELSENS MEDLEMMAR</u>	13
4.1 KÖNSMÄSSIG FÖRDELNING	13
4.2 ÅLDERSMÄSSIG FÖRDELNING.....	13
4.3 SOCIOEKONOMISK STRUKTUR.....	14
4.4 MEDLEMSANTAL OCH GENOMSTRÖMNING	15
<u>5. BAPTISMENS FRAMVÄXT I SVERIGE PÅ 1800-TALET</u>	16
5.1 ORSALÄSERIET OCH BAPTISMENS SPRIDNING NORRUT	18
<u>6. PITEÅ UNDER PERIODEN 1850-1910</u>	19
6.1 LULEÅ BLIR RESIDENSSTAD – BÖRJAN PÅ EN NEDGÅNG.....	21
6.2 NÄRINGSLIV OCH STORINDUSTRI	22
6.3 SVÄLTÅR OCH EKONOMISK NEDGÅNG	23
<u>7. UNDERSÖKNING: BAPTISMENS TIDIGA FRAMTRÄDANDE I PITE- OCH LULEÅBYGDEN UNDER ÅREN 1851-1860</u>	24
7.1 BRÖDERNA LARSSONS VERKSAMHET I PITEÅ OCH LULEÅ	24
7.2 KARL STERNERS VERKSAMHET	25
7.3 FREDRIK ÅNDRERSSON OCH DE FÖRSTA BAPTISTDOPEN	25
7.4 DE FÖRSTA BAPTISTDOPEN I PITEÅ.....	26
7.5 NÄS PER PEHRSSONS VERKSAMHET I PITEÅ.....	27

8. TIDEN KRING 1860 – SPÄNNINGARNA ÖKAR.....	28
8.1 C.O. ROSENIUS BESÖK TILL PITEÅ ÅR 1860	28
8.2 BILDANDET AV PITEÅ BAPTISTFÖRSAMLING.....	29
8.3 BAPTISMENS FORTSATTA UTVECKLING I PITEÅBYGDEN FRAM TILL 1919	30
8.4 BILDANDET AV NORRBOTTENS DISTRIKTSFÖRENING	30
9. BAPTISTFÖRSAMLINGENS MEDLEMMAR	32
9.1 FÖRSAMLINGSTUKTENS BETYDELSE INOM PITEÅ BAPTISTFÖRSAMLING	35
10. SAMMANFATTANDE DISKUSSION.....	38
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING.....	44

1. Inledning

För sju år sedan, 2003, bildades Kustkyrkan i Jävre – en by två och en halv mil utanför Piteå i Norrbotten. Församlingsbildandet var historiskt, eftersom det var ett resultat av en sammanslagning av en EFS-församling och en baptistförsamling som 1924 börjat som en utpost utgående från Piteå baptistförsamling. Huvudargumentet bakom församlingens bildande var att den nu uppvuxna generationen umgåtts och deltagit i församlingarnas verksamhet över samfundsgrensarna under en lång tid, så utvecklingen ansågs naturlig. Den nya församlingen togs emot med något blandade reaktioner från andra kristna samfund, något som trots de senaste hundra årens sekulariseringsprocess och ekumeniska strävanden visade att det fortfarande finns spår av de schismer som präglade samhället vid väckelserörelsens framväxt i Sverige. Det är intressant att konstatera att trots att hundrafemtio år förflutit sedan dess, har tiden i andra avseenden gått betydligt saktare.

Det är således mitt intresse för väckelserörelsens historiska betydelse i ett samhälls- och samfundsperspektiv, som gör att jag väljer detta som studieobjekt i uppsatsen. Rörelsen är intressant att studera som folkrörelse, där den tillsammans med fackförenings- och nykterhetsrörelsen under 1800-talets sista decennier får mycket stor betydelse för demokratiseringsprocessen i Sverige. Övergången från ett agrart till ett industrisamhälle går via en ökande inflyttning till städerna där människor möts och nya samfund och organisationer skapas. För kyrkans del innebär de nya strömningarna hot mot den bestående ordningen, vilket bl.a. innebär att man fram till och med 1858 förbjuder samlingar i hemmen, s.k. konventiklar. I Norrbotten har dock myndigheterna vissa problem med efterlevnaden av konventikelplakatet, dels på grund av de långa geografiska avstånden men även eftersom den s.k. läsarrörelsen redan på 1730-talet skapat en grogrund för nya samfund med avvikande uppfattningar gentemot statskyrkan.

Ett av dessa samfund, baptismen, har sitt historiska ursprung bland religiösa fritänkare som tar sin tillflykt till Amerika, där rörelsen under 1800-talet tillsammans blir en inspirationskälla för de svenska baptisterna. En lika stor påverkan har dock baptismen i Tyskland, där församlingen i Hamburg får en viktig funktion i detta sammanhang. Rörelsens bakgrund i och kontakt med separatismen är relativt väl kartlagd för Norrbotten genom bl.a. Allan Sandewall.¹ När det gäller baptismens etablering i den nordligaste delen av landet är det dock lite mer sparsamt med forskning att relatera till, något som väckte en nyfikenhet från min sida. Vilka

¹ Sandewall 1952

människor slöt sig till Norrbottensbaptisterna och hur utvecklades rörelsen i den historiska kontext som Norrbotten och Piteå utgör under slutet av 1800-talet? Det är frågor av detta slag som den här uppsatsen ska försöka ge svar på.

1.1 Syfte och frågeställningar

Syftet med den här uppsatsen är att undersöka baptismens framväxt, genombrott och utveckling i Piteå under perioden 1850-1910.

För att utreda syftet har jag ställt upp följande frågeställningar:

- När, varför och genom vilka uppkom baptismen i Piteå?
- Vilka människor kom att ansluta sig till baptismen i Piteå?
- Vilka orsaker fanns till församlingens utveckling och hur bedrevs verksamheten?

1.2 Metod, material och avgränsningar

Den metod jag använt mig av är i huvudsak kvalitativ. Detta innefattar studier av källmaterial och litteratur från den aktuella tidsperioden. Jag har i huvudsak använt mig av källmaterial från Norrbottens Minne, exempelvis årsberättelser, medlemsmatriklar, minnesskrifter samt församlingsmötesprotokoll från Piteå, Nederluleå och Börjelslandets baptistförsamlingar. När det gäller protokollen finns nämligen dessa för Piteås räkning endast från 1906 och framåt, varför jag har vänt mig till Nederluleå och Börjelslandets församlingar för att få en uppfattning om hur församlingstukten beskrivs innan detta årtal. Arkivmaterialets omfattning varierar för de tidiga åren av församlingens etablering, vilket även föranlett att jag vänt mig till Nils Bondéns historik från 1896 samt Erik Wärenstams historik från 1930 för att täcka in denna tid. När det gäller församlingshistorikens tillförlitlighet kan det konstateras att en viss risk finns för att källorna lyfter fram individuella förtjänster och de första baptisternas umbäranden i och med att dessa skrivits av församlingens egna medlemmar i samband med jubileumsår för församlingen.

För baptismens utveckling på nationell nivå har jag därtill använt litteratur som behandlar baptismens tidiga framväxt. Exempel på detta är Gunnar Westins översikt över den svenska frikyrklighetens genombrottstid där han bl.a. anger viktiga förutsättningar för väckelserörelsernas framväxt. Även Alf Tergel ger värdefulla inblickar i de strömningar och tendenser som präglade det svenska samhället under väckelserörelsernas första tid. För de tidiga baptisternas umbäranden har Karl Jäders historik över Norrbottensbaptisternas historia varit värdefull,

även om den inte har några vetenskapliga anspråk. Som tidigare nämnt finns dock vissa källkritiska överväganden att beakta när det gäller baptisternas egen historieskrivning, något som även omfattar Jäders bok. För att få en bakgrund till den miljö där baptismen växer fram har jag redan nämnt Allan Sandewalls forskning på området, framför allt den första delen, *Separatismen i övre Norrland 1820-1855*.

För att få en bild av Piteå och den sociala situationen där under min undersökningsperiod har två böcker av Alf W. Axelson; *Piteabygdens historia* samt *Ur Piteå stads historia* varit väsentliga. Birger Steckzéns historik i samband med stadens 300-års jubileum har gett ytterligare bidrag till detta. Owe Kennerbergs teologiska avhandling *Innanför eller utanför* har bidragit med goda insikter i församlingstuktens betydelse inom baptiströrelsen och har således gett nya perspektiv på församlinglivet. När det gäller baptismens spridning i Sverige har även Helmer Fälts bok om läsarrörelsen i Orsa bidragit med vissa klarlägganden.

Valet av undersökningsperiod har lite att göra med åren 1850-1910 och ska således inte uppfattas som givna i sammanhanget. Dock är det under denna period som Piteå förändras från att ha varit den ledande staden i Norrbotten till att marginaliseras i förhållande till den nya residentsstaden Luleå, vilket gör perioden intressant även när det gäller hur samhällsförändringen påverkar baptismens utveckling.

2. Tidigare forskning

Forskningsläget när det gäller folkrörelser i allmänhet, och väckelserörelsen i synnerhet får väl anses vara relativt väl kartlagt. Sven Lundkvist berör i sin avhandling *Folkrörelserna i det svenska samhället* (1977) inte minst frågan om vilken social tillhörighet som folkrörelsernas medlemmar hade. Lundkvist undersöker förutom väckelserörelsen även nykterhets- och arbetarrörelsen under perioden 1850-1920 och finner bl.a. att städer och industrisocknar är mest mottagliga för nya tankeströmningar som representeras av folkrörelserna. När det gäller väckelsen finner Lundkvist även att framför allt kvinnor ansluter sig till en början. De män som anslöt sig tillhörde oftast lägre medelklass och övre arbetarklass. Så småningom blev det dock mer respektabelt att ansluta sig till väckelserörelsen, då förändras även den sociala sammansättningen i församlingarna. För väckelse-, nykterhets- och arbetarrörelsen är det i stort sett så

att samma sociala grupper som ansluter sig till alla tre rörelserna. Den könsmissiga uppdelningen varierar dock.²

Torkel Jansson har i sin avhandling *Samhällsförändring och sammanslutningsformer* (1982) om föreningslivets utveckling i Husby-Rekarne konstaterat att detta uppkommer i ett samhälle som kännetecknades av genomgripande förändring. Dels handlade det om en agrar förändring från torpar- till statarjordbruk, där överskottet från produktion gick på försäljning till de växande städerna. Parallellt med denna utveckling löpte den industriella, där metallindustrins framväxt i Eskilstunatrakten under 1800-talet bidrog till att människor fick sin utkomst från annat håll än tidigare. När det gällde de offentliga instanserna konstaterar Jansson att allt fler sockenbor drogs in i de skatteskyldigas skara eftersom naturabetalningen som tidigare fungerat inte längre räckte till under 1890-talet. Det är bland de människor som stod utanför dessa grupper som behovet av inflytande drev fram föreningsammanslutningar som exempelvis IOGT-loger, frikyrkor och arbetarrörelsen. I föreningen tillmättes medlemmarna betydelse, vilket de inte skulle ha haft som stående utanför den samhällsutveckling som visats ovan.³

Bilden av utvecklingen från agrar- till industrisamhället och dess följdverkningar är dock inte helt okomplicerad, vilket konstateras av Ingrid Åberg i hennes avhandling *Förening och politik* (1975) om folkrörelsernas politiska aktivitet i Gävle i slutet av 1800-talet. När det gäller den politiska delen av arbetarrörelsen är sambandet mellan anslutningsgrad och graden av industrialisering klarlagt, dock finns vissa skillnader när det gäller väckelse- och nykterhetsrörelserna. Det samband som Jansson finner mellan brist på inflytande i samhället och benägenheten att ansluta sig till nykterhetsrörelsen, kan således inte bekräftas i Åbergs studie av väckelserörelsen. Missionsföreningen hyste medlemmar från mer heterogena grupper än godtemplarrörelsen, vilket innebar att den förra snarare präglades av samhörighet med orten hellre än rörlighet och befolkningsomflyttningar på orten. Åberg finner även att frikyrkorörelsen präglades av relativ stabilitet när det gäller benägenheten att stanna kvar på orten likväl som i församlingen.⁴

Bo Öhngren har mot bakgrund av industrialiseringsprocessen i Eskilstuna 1870-1900 studerat sambandet mellan socioekonomisk struktur och folkrörelsernas sociala rekrytering och politiska aktivitet, i sin avhandling *Folk i rörelse* (1974). Han ställer bl.a. frågan om det finns en

² Lundkvist 1977, s 218

³ Jansson 1982, s 258-260

⁴ Åberg 1975, s 118

viss grupp av människor som tenderar att ansluta sig till folkrörelserna. Genom en till största delen kvantitativ studie finner han att när det gäller frikyrkorna hade dessa överlag lägre omflyttningstal än befolkningen i allmänhet. Den jämförelsevis höga medelåldern och församlingarnas funktioner som assimileringssentraler var bidragande orsaker till detta. Öhngren undersöker i sin studie bl.a. baptister och finner att tendensen att flytta var lägre för denna grupp än för Eskilstuna som helhet under åren 1870-1890.⁵

Martin Gidlund har undersökt väckelserörelsens spridning i Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880 i sin avhandling *Kyrka och väckelse* (1955). Han redogör i denna för baptismens uppkomst och spridning i Ångermanland, Jämtland-Härjedalen och Medelpad lyfter även fram reaktioner från kyrka och myndigheter på de nya idéerna. Han finner betydande skillnader mellan hur baptismen sprids mellan stiftets olika delar. Precis som senare i Norrbotten utgör separatistiska kretsar grunden för baptismens framväxt, och Gidlund konstaterar att Medelpad mot denna bakgrund blir ett centrum för baptismens fortsatta spridning till övriga delar av stiftet. Han redogör vidare för de kyrkliga reaktionerna på baptismen och konstaterar att denna var varierande mellan olika typer av kyrkliga företrädare.⁶

Karlskoga under perioden 1875-1900 är föremål för Erland Johanssons avhandling *Väckelserörelsen och samhället* (1984). Han undersöker missionsföreningens verksamhet i ett intensivstudium och relaterar föreningens verksamhet till det omgivande samhället samt vilka konsekvenser medlemmarnas religiösa livsåskådning fick för deras engagemang i samhället. Han finner där samband mellan ledande personers och förkunnarens personliga karisma och föreningens förmåga att rekrytera medlemmar. Johansson konstaterar även att engagemanget i andra, också politiska, organisationer var vanligt bland missionsföreningens ledande medlemmar. När det gäller den sociala rekryteringsbasen för församlingen finner han att sociala och ekonomiska förändringsprocesser i samhället troligen gjorde befolkningen generellt mer öppensinniga för religiösa frågor.⁷

Nils Näsman har undersökt baptismens framväxt i finska Österbotten i en avhandling från 1962 med samma namn. Han spårar där baptismens framväxt från Sverige och den finska baptismen som en avläggare därav. Näsman beskriver församlingens upp- och nedgångar och konstaterar att trots att medlemsantalet varit relativt litet har en strävan att bygga en nytesta-

⁵ Öhngren 1974, s 326

⁶ Gidlund 1955, s 201

⁷ Johansson 1984, s 141

mentlig församling varit stark i Österbotten. Han finner även att en strukturell förändring pågår under samma tid, som innebär att den enskilde församlingsmedlemmen blir alltmer marginaliserad i förhållande till predikanterna i församlingarna. Dissenterlagen 1889 innebar också en förändring för baptisternas möjligheter att rekrytera nya medlemmar. Dessa kom att tillhöra två församlingar, en andlig baptistisk och en synlig tillåten dissenterförsamling.⁸

Den politiska delen av väckelserörelsen har blivit undersökt av Lydia Svärd i en avhandling med titeln *Väckelserörelsens folk i Andra kammaren 1867-1911*. Hon redogör här för vägen in i politikens finrum för de män som hade sin bakgrund i frikyrkorna, och fortsätter med att gå igenom vilka frågor som var mest aktuella för de frikyrkliga riksdagsmännen under undersökningsperioden. Svärd konstaterar att exempelvis Missionsförbundets grundare och ledare P.P Waldenström var en centralgestalt i riksdagsarbetet när det gällde nykterhetsfrågor, ett ämne som tillsammans med religionsfrihetsfrågorna var ständigt aktuellt under denna tid.⁹

När det gäller forskning om den norrbottniska väckelserörelsen har Allan Sandewalls *Separatismen i övre Norrland 1820-1855* (1952) redan nämnts. Han undersöker där förutsättningarna för läsarväckelsens framväxt i början av 1800-talet och hittar bl.a. viktiga förutsättningar i en någorlunda utbredd läskunnighet, en jämförelsevis rik tillgång på andaktslitteratur, samt ett starkt intresse bland befolkningen att tillägna sig denna. Sandewall redogör även för separatismens konfrontationer med myndigheter och kyrka med utgångspunkt från övre Norrlands kusttrakter. Även om den ursprungliga intentionen hos läsarna inte var att separera sig från statskyrkan, utvecklades och radikaliserades rörelsen över tid.¹⁰

Liberalismens betydelse för frikyrklighetens uppkomst berörs av Arvid Norberg i hans avhandling *Frikyrklighetens uppkomst – med särskild hänsyn till Skara stift* (1953). Han redogör i denna för att kyrkans försvagade ställning bland befolkningen under 1800-talet hänger samman med den liberala och kyrkofientliga hållning som dokumenterades i tidningarna, med Aftonbladet i spetsen. Norberg menar att det liberala tankegodset rubbat förtroendet för kyrkan, och skapat ett visst stämningsläge som varit gynnsamt för de nya väckelserörelsernas rekrytering av medlemmar. Den liberala associationstanken fick stor betydelse för svensk fri-

⁸ Näsman 1962, s 499

⁹ Svärd 1954, s 283

¹⁰ Sandewall 1952, s 273

kyrkorörelse, förmedlad via exempelvis P.P Waldenström och inspirerad av engelsk frikyrklighet. George Scott blev en person som fick stor betydelse för vårt lands religiösa liv.¹¹

De frivilliga associationernas betydelse för folkrörelsernas framväxt under tidigt 1800-tal har även uppmärksammats av Lars Pettersson i en artikel med namnet *In Search of Respectability: Popular Movements in Scandinavian Democratisation. From Voluntary Associations to Mass Organisations* (1998). Pettersson argumenterar här för att väckelserörelsens förmåga att dra till sig nya medlemmar gynnades av de övre klassernas engagemang i frivilliga associationer, med ett övergripande syfte att socialisera, utbilda och kontrollera samhällets lägre strata, under tidigt 1800-tal. Han menar att det funnits en tendens bland vissa historiker att överbetona urbaniserings- och industrialiseringsprocessens generella betydelse för folkrörelsernas sociala rekrytering, med hänvisning till att Sverige fortfarande i mitten av 1800-talet till stora delar var ett agrart samhälle. Dock befann sig det tidiga 1800-talssamhället i en förändringsfas mellan ett feodalt och korporativt jordbrukssamhälle och ett kapitalistiskt, mer individuellt orienterat industrisamhälle. Pettersson vill förklara folkrörelsernas framgångar under 1860-talet mot bakgrund av denna utveckling, där underklassens frivilliga engagemang var en reaktion på ett behov av både andlig och social struktur.¹²

Några omfattande studier av baptismens framväxt i Pite- och Luleåbygden har jag inte funnit. Anthony Lodnert har dock skrivit en D-uppsats i historia med titeln *Baptismen i Luleå 1850-1910* (1992) med syftet att undersöka baptismens framväxt och konfrontation med separatismen och ”den nya rörelsen”. Lodnerts slutsats är att ett resultat av baptismens ankomst till Luleå är att separatismen splittras och fragmentiseras, en utveckling som dock även drabbar baptistförsamlingen i staden.¹³

3. Historisk bakgrund

I denna del tänker jag ge en historisk bakgrund till de religiösa folkrörelsernas framväxt i Sverige. Inledningsvis redogör jag de yttre samhälleliga förutsättningarna för folkrörelserna i allmänhet, för att därefter komma in på de betingelser som haft betydelse för väckelserörelsernas framväxt och etablering nationellt och lokalt.

¹¹ Norberg 1953, s 58

¹² Pettersson 1998, s 91

¹³ Lodnert 1998, s 43

3.1 De religiösa folkrörelsernas genombrottstid och förutsättningar

Efter reformationen var Sveriges kyrka under många århundraden en relativt enhetlig institutionskyrka. Den troende var skyldig att inte bara infinna sig, utan även att motta predikan, undervisning och administrering av sakramenten i den statliga kyrkans regi. Alla eventuella konkurrenter i form av andra fria samfund var bannlysta under lång tid. Detta hade sin grund inte enbart i religionen, utan bondebefolkningens bildningsnivå var länge sådan att några protester från något upplyst och frisinnat segment i de svenska befolkningslagren inte stod att finna. Kyrklig sed och ordning prioriterades sålunda före personlig och varm omvändelse. Talarstolen i kyrkan fungerade även som ett verktyg för statsmakten att legitimera ordning och lojalitet under korset och konungen i tider av politisk och ekonomisk oro. Ett synligt och institutionaliserat uttryck för detta var konventikelplakatet från 1726 som förbjöd samlingar i hemmen utanför kyrkans kontroll.¹⁴

Vid en internationell utblick till de övriga nordiska länderna kan konstateras att Sverige utmärker sig genom att den religiösa hegemonin kom att brytas under 1800-talet, och att flera nya folkrörelser då framträdde sida vid sida. När det gäller den religiösa delen av dessa stannade väckelsen kvar inom kyrkan i Norge, Finland och Danmark. I Sverige fann väckelsen organisatorisk stadga utanför statskyrkan i motsättning till sina nordiska grannländer.¹⁵ En förklaring därtill var den samhällsomvandling som tog fart i och med industrialismens genombrott från ett kollektivistiskt enhetsamhälle till en samhällsordning som mer byggde på fristående medborgare. På landsbygden innebar denna förändring att vissa befolkningsgrupper bland bondebefolkningen kom att utgöra en fattig arbetarklass utan arbete. Bland dessa människor var lojaliteten med statskyrkan och centralmakten tämligen svag, vilket innebar att man var mottaglig för en mer individualistisk omvändelsebetonad kristendom. Enhetskyrkan sågs som en historisk kvarleva av en svunnen tid. Sockenkyrkans verksamhet var således inte organiserad eller dimensionerad för att kunna möta det framväxande samhällets krav.¹⁶ Det var bland människor i detta samhälle som frikyrkorörelsen vann insteg under mitten av 1800-talet, vilket ska studeras i det följande.

¹⁴ Svenska Folkrörelser, Band II 1937, s 3

¹⁵ Jansson 1982, s 18-21

¹⁶ Åberg 1975, s 109

3.2 Väckelserörelsernas uppkomst

I Sverige hade under 1800-talets början som sagt en process inletts, som innebar att den kyrkliga enhetskultur som präglat samhället fick ge vika för liberala krav på religionsfrihet som fick ett synligt uttryck i 1858 års upplösande av konventikelplakatet från år 1726. Vid 1800-talets mitt kom även ny lagstiftning på detta område, vilket i praktiken innebar att det organisatoriska och administrativa sambandet mellan kyrka och stat som reformationen cementerat började upplösas. Mot slutet av seklet kom enhetskyrkans upplösning, industrialiseringen och sekulariseringen att utgöra processer som förstärkte varandra och som löpte parallellt i samhället. Eftersom ett inslag i utvecklingen var en tilltagande urbanisering samt att kyrkobyggnaderna till stor del fanns på landsbygden kom inte arbetarklassen i städerna att omfattas av den kyrkliga enhetskultur som präglat det agrara samhället. Nya lojaliteter och levnadsmönster uppstod i staden, något som statskyrkan inte förmådde motverka. Det är mot denna bakgrund som väckelserörelsernas framväxt bör ses. Dessa nya inslag i kristenheten i Sverige fungerade som både proteströrelser mot den etablerade kyrkan, men även som förnyare av den religiösa kristna tron. Några inslag i den nya läran var en stark betoning på personlig omvändelse, en avvikande dopsyn samt en etisk och moralisk dimension kring livsföring och församlingssamfund.¹⁷ Den nyevangeliska väckelsen hade sin tyngdpunkt inte som tidigare i lojaliteten med kyrkan som gemenskapsform utan mer mot individens subjektiva upplevelse och andliga liv tillsammans med andra.¹⁸

3.3 Väckelsens vägar i mitten av 1800-talet

Westin har uppmärksammat att en viktig förutsättning för väckelserörelsens framväxt och utveckling under 1800-talet var att det fanns en jordmån för den att växa ur. De frikyrkliga banbrytarna, män som Anders Wiberg och Paul Petter Waldenström, fick sin prästerliga utbildning i Uppsala. Kyrkan gav med sin lägre och högre utbildning en kristen kontext och en teologisk begreppsapparat som reformivrarna och väckelsens folk använde sig av. Både predikanter och åhörare tillgodogjorde sig ett språk och ett tilltal som sen sekler tillbaka präglat samhället. Trots de kyrkligt ortodoxa katekesförhörens kärvhet bidrog dessa till att bibelord och dogmer blev bekanta hos landsbygdens befolkning, vilket blev betydelsefullt för väckelsepredikanternas förmåga att slå an bekanta strängar hos åhörarna.¹⁹

¹⁷ Tergel 1992, s 462-467

¹⁸ Bexell 2003, s 39

¹⁹ Westin 1963, s 16

I södra och norra Sverige kom väckelsen att anta formen av inomkyrkliga rörelser under ledning och inspiration av exempelvis Henrik Schartau, Jakob Otto Hoof, Mårten Sandahl, Per Nyman, Per Brandell och Lars Levi Laestadius. Grunden för denna typ av väckelse var att den rörde sig mellan kyrklig pietism och ortodoxi, där variationerna mellan olika predikanter var stora. Ytterligare ett namn att tillfoga samlingen var Carl Olof Rosenius, vars lågkyrkliga inriktning var mer evangelisk än exempelvis laestadianismen. Rosenius lära kom att få organisatorisk fasthet i bildandet av *Evangeliska fosterlandsstiftelsen* 1856.²⁰

Den andra riktning som väckelserörelsen utvecklades i hade betoningen på den personliga omvändelsen och som ett resultat därav, bildandet av frikyrkoförsamlingen. Det religiösa arvet från reformert-kalvinistiskt håll var markant och man hämtade inspiration från bl.a. Amerika och England. Under en tid fanns starka band mellan dessa två riktningar i väckelserörelsen eftersom man förenades av intresset för evangelisation och uppvärdering av den personliga omvändelsen. En brytpunkt blev dock som nämnt år 1856 då förutom *Evangeliska fosterlandsstiftelsen* även *Svenska baptistsamfundet* med grunden i den senare utvecklingslinjen bildas.²¹ En viktig skiljelinje mellan dessa rörelser var dopsynen.

Från 1850-talet och framåt kom flera olika samfund att göra insteg i Sverige trots att konventikelplakatet från 1726 inte upphävdes förrän 1858. Vi vet dock att efterlevnaden av denna princip inte var fullständig, inte minst var de geografiska avstånden i Norrland så vidsträckta så att kyrkan här tillät samlingar i hemmen. Sålunda kom så småningom evangelism och metodism från England, presbyterianism från Skottland, baptism från Tyskland och Amerika att successivt etablera sig i Sverige, även om siffrorna enligt Westin var relativt blygsamma vid 1850-talets slut. Under tiden fram till 1880-talet kom dock numerären över antalet anhängare att öka.²²

Vilka andra faktorer låg då bakom denna religiösa flora? Undantaget den tidigare berörda kyrkligt-religiösa kontext som enhetskyrkan skapat kan förutsättningarna för väckelserörelserna te sig ganska ogynnsamma. Dels fanns som nämnt lagstiftningen som långt in på 1800-talet kunde innebära åtal och landsförvisning för brott mot konventikelstadgan. Dessutom var stora delar av Sverige fortfarande ett bondesamhälle med ett relativt slutet bygdeliv där kyrkans gudstjänstliv stod i centrum för sammanhållningen. Den i jämförelse med Norge och

²⁰ Tergel 1992, s 468

²¹ Lodnert 1998, s 5

²² Westin 1963, s 20

Danmark strikta och sammanhållna svenska statskyrkan fick som konsekvens att motståndet från omvärlden undan för undan ökade. I grannländerna hade man brutit den lutherska statskyrkans monopol vid 1800-talets mitt, vilket kom att få en avväpnande effekt på väckelse- och separatisttendenserna där.²³

Trots det svenska motståndet fanns emellertid viktiga förutsättningar, såsom att behovet av förbättrad läskunnighet hos befolkningen uppmärksammades under 1800-talet, något som folkskolans införande år 1842 blev en bekräftelse på. Det har dock framhållits att det senare var resultatet av de frivilliga associationernas insatser gentemot underklassen, i syfte att skapa social kontroll och inskräpa behovet av ordning hos densamma.²⁴ När det gäller folkskolan föll ansvaret för undervisning och utbildning på prästerna, trots detta förekom det i folkskollärarkyrket liberala och religiöst-individuella fritänkare som kom att få stort inflytande på ungdomens religiösa utbildning. Andra förklaringsfaktorer över väckelserörelsens utbredning har tagit fasta på emigrationen, som innebar att svenskar kom i kontakt med nya religiösa tongångar som spreds tillbaka till hemlandet via Amerikabrev och kolportörer. Mot slutet av 1800-talet var inflytandet från väst stort i tidigare konservativa svenska bygder.²⁵

Under 1800-talets mitt kom även väckelsens män att nå riksdagsrepresentation genom bl.a. baptisten Per Persson, invald i andra kammaren 1866. Detta har ansetts anmärkningsvärt eftersom den förste svenske baptistledaren, F.O. Nilsson dömdes till landsförvisning endast sexton år tidigare.²⁶ Andelen representanter från väckelsehåll ökade markant 1885, då antalet ökade från 14 till 25 invalda.²⁷

3.4 Väckelserörelsen i Norrland

Westin betonar att ingen av de äldre väckelserörelserna i Sverige har haft större betydelse än Norrlandsläseriet. Som tidigare nämnt hade kyrkans konventikelordning luckrats upp i och med de vidsträckta geografiska avstånden, och kyrkan tillät således byalagens sammankomster under lekmännens ledning redan i början av 1800-talet. Sin teologiska bakgrund hade norrlandsläsarna i herrnhutismens fromhetsliv, redan på 1730-talet fanns missionärer från denna riktning i övre Norrland. Herrnhutismen betonade individens tro och framför allt den känslomässigt starka identifikationen med Kristusoffret och uppståndelsen. Denna karisma-

²³ Ibid, s 25

²⁴ Pettersson 1998, s 95

²⁵ Svenska folkrörelser, band II 1937, s 20-23

²⁶ Svärd 1954, s 7

²⁷ Ibid, s 85

tiska kristendom växte sig stark och överlevde i trakterna kring det norrländska kustlandet fram till den herrnhutiska väckelsen tog fart i början på 1800-talet. Viktiga personer i detta sammanhang var Anders Rosenius och Pehr Brandell. Från Piteåbygden spreds nyläseriet norrut till Luleå, men även söderut till Skellefteåbygden där striden med prästerskapet blev hård. Under perioden fram till 1844 ökade motståndet mot statskyrkan från nyläsarnas separatistiska rörelse. Oenigheten bestod i olika tolkningar av det teologiska innehållet, samt i vilken utsträckning nyläsarna kunde tänka sig att få använda den gamla psalmboken, katekesen och kyrkohandboken. Efter att ha inkommit till konungen med ansökan om att få rätt att bruka sakramenten efter Kristi instiftelser, vilket ignorades av densamme, ledde utvecklingen till att separatisterna så småningom började utdela nattvarden vid enskilda samlingar under gudstjänsttid. Detta alltså innan konventikelplakatets upplösning.²⁸ Detta ledde till att ett allt större flertal kom att separera sig från kyrkan samt att nyläseriet delades i två riktningar, en inomkyrklig där C. O Rosenius var den främste ledaren samt en luthersk-separatistisk som alltså bröt med kyrkan och skapade en egen församlingsordning.²⁹

Allan Sandewall har uppmärksammat separatismens utveckling i Norrland och lyfter i sin beskrivning över rörelsens utveckling efter 1855 fram Jonas Bodells betydelse. Denna kontroversielle och karismatiske gestalt kom att verka i en tid då myndigheternas ingripande mot separatisterna blev allt vanligare och mer hårdhänta. Oftast handlade konflikterna om separatisternas handhavande av dop och nattvard, där man exempelvis förrättade nattvarden under gudstjänsttid samt vägrade att låta barnen konfirmeras av kyrkans män. Det sistnämnda innebar inte sällan tvångshämtning av landsfiskalen, samt dryga böter för separatisterna.³⁰ Bodell, som var tidningsman, skrev och agiterade mot kyrkan i tidningen *Norden* i slutet av 1850-talet. Bodells roll innebar sålunda att han verkade under en period då separatismen radikaliserades och så småningom splittrades i två delar, något som han själv bidrog till genom sina skrivelser i tidningen *Norden*. Den separatistiska tvisten rörde emellertid dopet, där Bodell trots sin kritik ändå ville hålla fast vid de kyrkliga lärosatserna kring dopet. Andra separatister, där Johan Riström var en förgrundsgestalt, rörde sig mer och mer mot den uppfattning som baptisterna förfäktade – att barndopet inte var giltigt utan att omvändelsen alltid skulle föregå dopet. Riström kom senare att ansluta sig till baptisterna.³¹

²⁸ Westin 1963, s 26-28

²⁹ Lodnert 1998, s 22

³⁰ Sandewall 1954, s 17

³¹ Ibid, s 89

Det är sålunda en brytningstid på många olika håll som utgörs av Norrlands kustland vid tiden för min undersökning. Väckelserörelserna hade vid ingången av min undersökningsperiod börjat ta fart och under de följande decennierna fram till sekelskiftet kom rörelserna att spridas och konsolideras men även att splittras vilket vi ska se i det följande. Det är alltså inte enbart fråga om ett motstånd mot statsmakten från väckelsens män och kvinnor utan även mellan de grupperingar som slöt sig till de olika frikyrkosamfundet.

4. Väckelsens medlemmar

Vilka kategorier människor utgjorde då väckelse- och frikyrkofolket? Frågan har berörts i det ovanstående men jag vill ändå i det följande gå in något mer på djupet för att skapa en fond mot vilken min egen undersökning kan relateras.

4.1 Könsmässig fördelning

När det gäller den könsmässiga fördelningen visar studier att frikyrkorörelsen i stort hade ett betydande kvinnoöverskott, det var inte ovanligt att proportionerna var så ojämna som två tredjedelar kvinnor mot en tredjedel män. Undantag fanns dock från denna trend på orter med kvinnounderskott och när det gäller *Evangeliska fosterlandsstiftelsen*, där männen av någon anledning var i majoritet. Den övervägande andelen kvinnor var också något som skiljde frikyrkorörelsen från andra folkrörelser, såsom nykterhets- och arbetarrörelsen. Ett annat utmärkande drag var även andelen gifta män och kvinnor, som var ökande under perioden 1850-1920 för frikyrkorörelsen. Denna utveckling kan inte skönjas när det gäller nykterhets- och arbetarrörelsen. Något som anses ha bidragit till frikyrkorörelsens stabilitet är även att andelen unga kvinnor var hög och att många församlingsmedlemmar ingick äktenskap och bildade familj med andra medlemmar.³²

4.2 Åldersmässig fördelning

Frikyrkorörelsens medianålder skiljer sig även här från arbetar- och nykterhetsrörelsen på så sätt att den var högre kring sekelskiftet. Utvecklingen följde även ett visst mönster: först ett initialskede där rekryteringen skedde bland mestadels unga människor, därefter ett åldrandeskede då ursprungsmedlemmarna blev äldre. Detta följdes av nyrekryteringar, då åldrandet i princip stod stilla. Här föreligger alltså ett samband mellan åldersfördelning och rekrytering.³³ Även mellan olika frikyrkosamfund förelåg variationer i ålderssammansättningen, exempelvis

³² Lundkvist 1977, s 92

³³ Ibid, s 93

visar studier att i Eskilstuna hade metodistsamfundet något högre medianålder än baptister och missionsförsamlingar.³⁴

4.3 Socioekonomisk struktur

Vid en jämförelse mellan de olika folkrörelser som nämnts ovan framträder att frikyrkorörelsen var betydligt mer heterogent sammansatt än nykterhets- och fackföreningsrörelsen. När det gäller den sistnämnda rörelsen är detta tämligen naturligt, eftersom fackföreningarna i och med sin politiska och ideologiska agenda framför allt vände sig till arbetarklassen. I Gävle i exempelvis *Missionsföreningen* fanns däremot en klassmässig blandning mellan medelklass och arbetare, något som bl.a. innebar att arbetsgivarintressen likväl som fackliga krav fick rymmas under frikyrkans tak. Det har uppmärksammats att intressekonflikter i denna förening kunde uppstå på grund av denna klassmässiga heterogenitet.³⁵ Dock bör påpekas att bilden inte är entydig eftersom andra samfund hade en annan sammansättning. De äldre samfunden av baptister och metodister hade således en större andel arbetare som medlemmar, medan Missionsförbundet mer vänt sig till hantverkare och lägre tjänstemän under perioden 1870-1890. Tendensen med större andel arbetare i metodistförsamlingar än i missionsförsamlingar kommer igen i Eskilstuna vid samma tid.³⁶ Längre fram i undersökningsperioden framgår att andelen företagare ökar samt att andelen högre och lägre tjänstemän ökar, inte minst i Luleå under perioden fram till 1920. Andelen arbetare verkar minska något vid denna tid.³⁷ Det sistnämnda kan möjligen ha att göra med att arbetarrörelsen vid denna tid kommit att stå mer i konflikt med de ideal som företrädde av frikyrkorörelsen.

I Eskilstuna hade missionsförsamlingen svårt att rekrytera personer ur arbetarklassen under perioden 1878-1910, något som illustreras av att andelen arbetare i församlingen låg relativt konstant under perioden samtidigt som gruppen ökade starkt i det omgivande samhället. Vidare var andelen arbetare vid församlingens bildande 1878 47%, för att under de följande decennierna falla tillbaka till ca 40% av de identifierade medlemmarna. Noterbart är att även i Eskilstuna var den socioekonomiska sammansättningen mer differentierad i frikyrkan än i nykterhetsrörelsen.³⁸ I Karlskoga under samma period kan konstateras att jordbrukare och ”ospecificerade” arbetare var minst benägna att ansluta sig till missionsföreningen där under samma period. En möjlig förklaring därtill kan ha varit att jordbrukarna av hävd hade starkare

³⁴ Öhngren 1974, s 206

³⁵ Åberg 1975, s 119

³⁶ Öhngren 1974, s 203

³⁷ Lundkvist 1977, s 108

³⁸ Öhngren 1974, s 201

traditionsbundenhet än andra grupper samt att de ”ospecificerade” hade nog med att klara överlevnaden.³⁹

När det gäller det huvudsakliga studieobjektet för denna uppsats, baptismen, så kan det alltså konstateras att den på 1850-talet främst vann anhängare och medlemmar bland de unga och de icke jordbesuttna. Exempel på detta är läsarrörelsen i Orsa i början av 1850-talet som bestod av mestadels personer under 30 år arbetande som drängar och pigor. Vidare var majoriteten kvinnor ur samhällets lägre strata. Detta mönster upprepas även i mer urbana miljöer.⁴⁰

4.4 Medlemsantal och genomströmning

Åren mellan 1870 och 1890 synes vara de verkliga expansionsåren för den svenska väckelse-rörelsen. Det är under denna tid som etableringen och genombrottet sker i en rad svenska städer, exempelvis är några siffror över andelen medlemmar av den totala befolkningen år 1890: Gävle 10%, Uppsala 7%, Nyköping 10%, Eskilstuna 13% och Karlstad 10%. Detta är dessutom att betrakta som minimisiffror, eftersom endast tre samfund utgör underlaget: Baptist-samfundet, Metodistkyrkan och Svenska missionsförbundet. Som bekant fanns även andra frikyrkor vid denna tid.⁴¹

I Eskilstuna upprepas mönstret med en stark tillväxt under 1870-talet, då antalet frikyrko-medlemmar uppgick till 1077 år 1880. Detta innebar en 7-dubbling på tio år. Under konkurrensen från nykterhets- och fackföreningsrörelsen minskade dock tillväxttakten under perioden 1880-1900.⁴²

Gällande den sociala rörligheten inom frikyrkorörelsen kan man i Eskilstuna konstatera att en omfattande befolkningsomflyttning ägde rum under perioden 1870-1900. Medeltalet för ett och samma år är att 20% av befolkningen flyttade in eller ut. Det är mot denna bakgrund som frikyrkofolkets benägenhet att flytta bör ses. Rörligheten i baptistsamfundet mellan åren 1870-1890 visar dock inga stora förändringar i relation till det omgivande samhället, utan mönstret upprepas. Det är de yngre medlemmarna som tenderade att flytta från samhället, församlingarna har också en kärntrupp av äldre medlemmar som visar benägenhet att stanna kvar på orten och i församlingen. Det huvudsakliga karaktärsdraget när det gäller frikyrko-medlemmarna var alltså relativt långa medlemskap och låg medlemsomsättning, när dessa

³⁹ Johansson 1984, s 141

⁴⁰ Lundkvist 1977, s 105

⁴¹ Ibid, s 107

⁴² Öhngren 1974, s 183

jämförs med övriga folkrörelser vid samma tid. En tänkbar förklaring till detta kan vara att frikyrkans medlemmar som tidigare nämnts hade relativt stor andel gifta män och kvinnor. Detta i kombination med den högre medianåldern bland frikyrkomedlemmarna i jämförelse med arbetar- och nykterhetsrörelsen. Allt detta kan ha bidragit till att frikyrkans medlemmar i mindre utsträckning var villiga eller tvungna att flytta.⁴³

Så långt alltså frikyrko- och väckelserörelsen i allmänhet. Jag kommer här att övergå till att studera baptismens framväxt nationellt och lokalt i Luleå utifrån den bakgrund som är tecknad ovan.

5. Baptismens framväxt i Sverige på 1800-talet

Den som först kom att sprida de baptistiska idéerna i Sverige var troligen G.W. Schröder. Denne sjökapten var född i Sverige, men hade under en period i Amerika kommit i kontakt med metodister och låtit sig döpas. Han kom dock under samma vistelse att studera den baptistiska trosbekännelsen i New York och blev vid sin hemkomst till Sverige 1845 ombedd att framföra sina nyfunna insikter. Således kom de första baptistiska yttringarna på svensk mark från Amerika.⁴⁴

Väl i Sverige kom Schröder i Göteborg i kontakt med metodisten och sjömansmissionären Fredrik Olaus Nilsson, som även han blivit omvänd i Amerika. Under sina samtal kom de två herrarna att diskutera det kristna dopets teologi, vilket kom att påverka Nilsson så pass att han kom att studera den baptistiska dopsynen mer ingående utifrån detta nya perspektiv.⁴⁵ Efter kontakter med baptistförsamlingen i Hamburg, dit Schröder rest, blev Nilsson senare omvänd till den baptistiska läran och 1847 lät han döpa sig i floden Elbe. Efter Nilssons återvändande till Sverige började han att predika den nya läran, vilket resulterade i att han även med den tyska baptistförsamlingens goda minne blev ledare för den första svenska baptistförsamlingen, grundad 1848 i Landa Socken, Halland.⁴⁶ Den nya församlingsbildningen kom dock att få en hel del uppmärksamhet från både myndighetshåll likväl som från allmänheten i Göteborg. Trots ihärdig ryktesspridning om den nya församlingen och dess medlemmar ökade dock de sistnämndas antal till uppemot 50 under det följande året efter dess grundande. Det ökande

⁴³ Ibid, s 211

⁴⁴ Näsman 1962, s 9

⁴⁵ Westin 1963, s 98

⁴⁶ Näsman 1962, s 10

antalet och oron för den nya läran innebar till slut att F.O. Nilsson åtalades och dömdes av Göta hovrätt. Den första svenska baptistpredikanten tvingades således i landsflykt den 26 april 1850.⁴⁷

Med grundaren landsförvisad gick de svenska baptisterna en oklar framtid till mötes. Det var i detta osäkra skede som statskyrkoprästen Anders Wiberg kom att få en avgörande betydelse för baptismens utveckling i Sverige. Wiberg var verksam i Hälsingland och hade tidigare varit knuten till George Scotts metodistiska verksamhet i Stockholm. Han kan närmast beskrivas som radikal för sin tid, ifrågasatt av sina kollegor. Wiberg valde att övergå till baptismen och lät döpa sig 1852, året efter att han lämnat prästämbetet av skäl som kan kopplas till synen på nattvarden. Han kom under en resa till Hamburg att erhålla baptistiska skrifter från församlingen där, vilket i stället ledde in honom på det spår som resulterade i en egen skrift: *Hvilken bör döpas och hvaruti består dopet?*, utgiven samma år som han lät döpa sig, 1852. Wibergs dop förrättades i Köpenhamn av den landsförvisade F.O. Nilsson som även skickade med ett rekommendationsbrev till församlingen i Amerika, dit Wiberg var på väg. Detta brev blev inledningen på en för baptismen i Sverige mycket betydelsefull relation med de amerikanska baptisterna, inte minst med tanke på framtida församlingsorganisation samt kommande prediko- och missionsverksamhet.⁴⁸

I Wibergs frånvaro kom Stockholm att stå i centrum för baptismens fortsatta utveckling under 1850-talet. Det var från huvudstaden som den fortsatta baptistiska expansionen ut i Sverige fortsatte. Körnärerna D. Forssell och P.F. Hejdenberg hade på samma sätt som Nilsson och Wiberg innan dem, låtit döpa sig i Hamburg 1854 när denna verksamhet var förbjuden i Sverige. Väl hemkomna till Stockholm fortsatte Hejdenberg till Orsa i Dalarna där han var beordrad att inställa sig i tinget på grund av att han tidigare lett några konventiklar där. Under tiden hade Wiberg återvänt från Amerika och grundade vid sin ankomst i oktober 1855 baptistförsamlingen i Stockholm tillsammans med de baptister som fanns i staden. Han började även ge ut tidningen *Evangelisten* som hade funktionen av baptistförsamlingarnas gemensamma och sammanhållande organ. Wiberg var även verksam i den expanderande kolportörsverksamheten samt att han fungerade som väckelsepredikant på flera predikoresor i landet. Resultatet av hans ansträngningar lät inte vänta på sig, i slutet av 1850-talet fanns det ett hundratal försam-

⁴⁷ Svenska Folkörelser, band II 1937, s 62

⁴⁸ Näsman 1962, s 13

lingar med närmare femtusen medlemmar, siffror som av den tidens baptister bör ha tätt sig anmärkningsvärda.⁴⁹

5.1 Orsaläseriet och baptismens spridning norrut

Redan åren innan Stockholmsförsamlingens grundande hade en religiös rörelse pågått som kom att gå under namnet *Orsaläseriet*, delvis som ett resultat av Wibergs skrift och de konventiklar som anordnats av de nämnda Forsell och Hejdenberg. I anslutning till den senares besök bildades även Orsa och Älvdalens baptistförsamlingar 1854, där totalt ca 210 människor blev medlemmar. En av dessa blev en ung man vid namn Näs Per Pehrsson, en av de mer framträdande gestalterna i baptiströrelsens etablering i Norrbotten och någon som det finns anledning att återkomma till.⁵⁰ Eftersom Orsaläsarnas verksamhet av myndigheterna bl.a. var betraktad som brott mot konventikelplakatet ledde de baptistiska idéerna till att det under år 1853 avkunnades inte mindre än 250 domar i läserimål vid häradsrätten i Orsa. Trots detta fortsatte läsarnas verksamhet, delvis på grund av att de flesta domarna överklagades till hovrätten och att denna som regel utdömde lindrigare straff än häradsrätten.⁵¹ En annan tänkbar förklaring till de frikyrkliga idéernas fortsatta spridning är att konventikelplakatet från myndighetshåll troligen tillämpades med viss reservation. Förbudet stod i så uppenbar motsättning till det samtida samhället att det som tidigare nämnt avskaffades 1858.⁵²

När det gäller den fortsatta spridningen norrut i landet vänder vi blicken mot Härnösands stift, dit baptismen anlände söderifrån med körsnären och baptistpredikanten David Forsell, i september 1854. Trots hot om repressalier från myndighetshåll ledde de konventiklar som hölls till bildandet av den första baptistförsamlingen i augusti 1855. Lejonparten av den nya församlingen utgjordes av läsargrupper, i vilka baptismen hade fått stort genomslag vid denna tid. Centrum för församlingen låg i Sundsvall, som även blev centrum för baptismens fortsatta spridning norrut mot angränsande socknar. Ett synligt uttryck för missionsverksamheten blev bildandet av *Sundsvalls missions- och traktatförening*, i mars 1857. Under de kommande decennierna ökade antalet medlemmar i de olika nya församlingarna fram till och med 1860. En nedgång följde av en snabb tillväxt under perioden 1860-1890 bidrog till att lärostriderna ökade inom baptismen. En annan svårighet var bristen på ledare, inte minst efter pastor J. Engbergs död 1858. Krav restes på en central ledning för församlingarna i trakten och en lös-

⁴⁹Svenska Folkrörelser, band II 1937, s 65

⁵⁰Ibid, s 66

⁵¹Fält 1952, s 65

⁵²Norberg 1953, s 93

ning på problemet blev inkallandet av J.A. Hanner som organisatör och apologet. Näs Per Persson, predikant verksam i övre Norrland och A.W. Linderholm var också aktiva i detta syfte. Efter den inledande tidens svårigheter expanderade baptistförsamlingarna snabbt i området. Innan 1860 hade Sundsvalls baptistförsamling 180 medlemmar med ett tjugotal andra baptistförsamlingar, med totalt över 700 medlemmar.⁵³ Omkring år 1875 var Sundsvalls distriktsförening den största i Sverige om man ser till antalet anslutna församlingar och näst störst sett till antalet medlemmar.⁵⁴

Om vi fortsätter norrut kan det konstateras att *Sundsvalls missions- och traktatförening* kom att ha betydelse även för baptismens ankomst och etablering i Ångermanland och Jämtland, där den första församlingen grundades 1857. Det kan konstateras att trots att läsare även fanns bland de nya församlingsmedlemmarna, kom en viktig jordmån att utgöras av de separatis-tiska kretsarna, åtminstone vid en jämförelse med förhållandena i Sundsvall.⁵⁵ För den fortsatta spridningen i Ångermanland och Jämtland blev även förbindelserna med Dalarna centrala, eftersom inflyttade dalkarlar till betydande del var verksamma som församlingsbildare i dessa trakter. Dock kan konstateras att baptismen också mötte motstånd från både prästerska-pet och myndigheter, likväl som från Evangeliska fosterlandsstiftelsens kolportörer.⁵⁶

6. Piteå under perioden 1850-1910

Innan vi studerar baptismens framväxt på lokal nivå i Piteå är min tanke att ge en bild av staden vid tiden för min undersökning. I vilken grad var Piteå en del i den framväxande industrialiseringen på nationell nivå och hur ska stadens karaktärsdrag tecknas? Det kan sägas inledningsvis att periodens övergripande utveckling kännetecknas av en viss aktersegling i förhållande till Luleå på olika sätt, de mest betydande förlusterna av länsstyrelse och landshövding till den nya residensstaden i norr år 1856. Ett sätt att illustrera detta är att studera befolkningsökningen i de båda städerna, vilket ger vid handen att Piteå år 1850 hade 1405 invånare, att jämföras med Luleås 1257 samma år. I mitten av 1850-talet hade städerna nästan identiska befolkningssiffror, men därefter skedde en betydligt snabbare befolkningsökning för Luleå än för Piteå. Staden uppvisade vid år 1900 den blygsamma siffran av 2645 invånare, medan Lu-

⁵³ Westin 1963, s 197

⁵⁴ Gidlund 1955, s 204-217

⁵⁵ Ibid, s 222-223

⁵⁶ Ibid, s 225

leå vid samma tid hade 9522 medborgare.⁵⁷ I sammanhanget kan även nämnas att befolkningen i Piteå fördelade sig väldigt ojämnt mellan staden och landsförsamlingen, vilket även ger en förklaring till de politiska maktförhållandena vid sekelskiftet. Landsförsamlingen hade år 1900 drygt 6000 invånare. När det gäller urbaniseringen uppvisade Piteå även i detta avseende en långsam tendens under hela 1800-talet.⁵⁸ För stadens del fortsatte den långsamma befolkningsökningen även i början av det nya seklet, vid stadens 300-års jubileum 1921 befanns endast drygt 3000 invånare där.⁵⁹ Vid en hastig jämförelse mellan Piteå och Luleå kan det alltså konstateras att befolkningstillväxten under perioden 1850-1900 för Piteås räkning var ca 46%, medan motsvarande siffra för Luleå under samma period var ca 87%. För en stad som vid ingången av min undersökningsperiod utgjorde residensstad i Norrbotten är dessa siffror naturligtvis av signifikant betydelse för den miljö där baptismen gjorde sina första inbrott.

När det gäller de ovan antydda maktförhållandena i Piteå var rösträtten enligt kommunallagarna 1862 graderad, vilket innebar att de förmögna grupperna även innehade den politiska makten. Även politiskt ointresserade höginkomsttagare, såsom ledande industri- och sågverksägare kunde på detta sätt utöva ett betydande politiskt inflytande över kommunalpolitiken. Först 1909 kom den graderade rösträtten att begränsas till max 40 röster per person.⁶⁰ Vi ska längre fram göra ett försök att kartlägga i vilken grad dessa stora klassmässiga skillnader i Piteåbygden fanns representerade i baptistförsamlingen. Några politiska partier med bredare folklig förankring existerade inte i staden under min undersökningsperiod utan de politiska diskussionerna inskränktes mestadels till jordnära lokala samhällsfrågor.⁶¹

Vid en återblick på ingången i min undersökningsperiod kan det alltså konstateras att Piteå 1850 befolkningsmässigt var jämställt med Luleå i Norrbotten, det län som bildades genom delning av storlänet Västerbotten i nordlig och sydlig del år 1810. Detta innebar starten för en tävlan mellan Piteå och Luleå om var den nya länsstyrelsen, fram till dess i Umeå, skulle placeras. Den huvudsakliga orsaken till delningen var att det geografiskt vidsträckta storlänet Västerbotten visat sig nästintill omöjligt att administrera från länsresidenset i Umeå. Närheten

⁵⁷ Thurfjell 1997, s 6 och Axelson s 8

⁵⁸ Axelson 1989, s 223

⁵⁹ Axelson 1999, s 8

⁶⁰ Axelson 1989, s 224

⁶¹ Axelson 1999, s 14

till huvudstaden var den viktigaste anledning till att Piteå när frågan avgjordes 1818 blev ny residensstad för Norrbottens län. Piteås geografiska läge var alltså viktigare än de regionala förutsättningarna inom länet.⁶²

6.1 Luleå blir residensstad – början på en nedgång

Det har genom åren florerat olika teorier om anledningen till att Luleå gjordes till residensstad år 1856, enligt ett regeringsbeslut 1851. Ett skäl av mer löslig natur som framhållits var landshövdingens Åkerhjelmss missnöje med tillvaron i det dragiga och föga imponerande residenset. Till detta kommer även att Piteås borgare ska ha varit ovilliga att ta kostnaden för en nybyggnation av landshövdingens bostad. När det gäller det förstnämnda argumentet är det svårt att tänka sig att Luleå ska ha erbjudit någon större variation när det gäller det sociala utbudet. En bedömning av någon eventuell småsinthet från stadens sida vad gäller boendet är svårare att bedöma, men kanske hade ett erbjudande till kronan om att stå för lejonparten av kostnaden kunnat ändra beslutet? Det fanns dock andra intressenter som var aktiva i frågan. Det har påpekats att Luleås ledande politiker på ett skickligt om än kuppstatat sätt via arbete på riksplånet såväl som på lokal nivå, lyckades med sina föresatser. Luleå hade bl.a. via riksdagsman Nils Sundström i borgarståndet goda kanaler att få gehör för dennes, och borgmästare Curtelius åsikter bland beslutsföra personer på regeringsnivå. De objektiva sakskaäl som blev avgörande var Luleås mer centrala placering i länet. Som tidigare nämnt var ju Piteås befolkning större än Luleås vid denna tid. Andra skäl som har anförts var att disponenten för det överlägset största industrikomplexet i Norrbotten, Gällivare-verken, hade dagliga behov av besök hos länsstyrelsen i olika typer av ärenden. Bekvämare då, att kungamaktens företrädare fanns på samma ort som disponentkontoret.⁶³

Vilka sakskaäl som än var avgörande för beslutet att 1856 göra Luleå till residensstad för Norrbotten, kan det konstateras att det för Piteås del innebar en tydlig nedgång och degradering till en stad i skuggan av Luleå. Förflyttningen av länsstyrelsen fick spridningseffekter i flera andra sektorer av samhället, exempelvis skola och försvar likväl som på det sociala plånet. Vi ska senare försöka se huruvida liknande tendenser kan skönjas när det gäller baptistförsamlingarna på de båda orterna. När det gällde den påtagligt starka militära delen av verksamheten i Piteå var Pitholms hed övningsplats för Norrbottens fältjägarkår ända fram till 1882, då den efter mycket stridigheter mellan de två städernas representanter i landstinget

⁶² Ibid, s 10

⁶³ Axelson 1989, s 152

beslöts flyttas till Notviken i Luleå. Detta var någonting som ytterligare illustrerade att den nya residensstaden drog till sig verksamheter som tidigare hade skänkt speciell karaktär till Piteå som stad.⁶⁴ Andra beslut i samma riktning var inrättande av Luleå högre allmänna läroverk år 1858, det enda i Norrbottens län. Piteå fick nöja sig med ett lägre, femklassigt allmänt läroverk, detta efter mycket stridigheter där biskopen i Härnösand ska ha förordat Piteå, men landshövdingen i Luleå hade en tyngre position. Det finns skäl att tro att beslutet visar att kyrkans maktposition vid denna tid börjat försvagas.⁶⁵ Rivaliteten mellan städerna underströks tydligt i media när det nybyggda Piteå Hospital och Asyl invigdes 1893. Följande stod att läsa i Norrbottens-Kuriren i en kommentar till sjukhusbygget i april 1893:

Piteåborna sålde sin förstfödsrätt till residens och sedan ville det inte gå riktigt bra för den staden. Affärsverksamheten excellerade i en kolossal krasch och till slut måste staten bygga ett stort dårhus bredvid Piteå stad.⁶⁶

6.2 Näringsliv och storindustri

Den trävaruhantering som än i dag kan sägas utgöra en av basnäringarna i Piteå stod under uppgång under perioden 1860-1875. De för tiden nya ångsågarna och ångbåtarna innebar ökade möjligheter till exploatering och förädling av skogen, vilket var nödvändigt eftersom efterfrågan från de västeuropeiska industriländerna ökade kontinuerligt under perioden. 1861 byggdes Munksunds ångsåg av Gällivare Aktiebolag, men redan 1858 anlades länets första ångsåg i Bergsviken vid Piteälvens utlopp. 1871 och det påföljande året stod så Piteabygdens sågverksindustri inför nya tillskott i och med upprättandet Lövhölmens och Skuthamns ångsågar. 1883-86 byggdes den största ångsågen i Storfors och därmed är det ingen överdrift att säga att bygden hade sin huvudsakliga näring i just trävaru- och sågverksindustrin.⁶⁷ Den huvudsakliga exporten var trävaror som skeppades från hamnen i Piteå, den del som gick på utlandet innehöll dock en för bygden annan intressant produkt, nämligen en liten mängd stångjärn. De järnbruk som under 1800-talet fanns i bygden; Degerfors, Rognäs, Alter samt Rosfors bruk har beskrivits som delar i en hopplöst olönsam industrigren tillsammans med de glasbruk som också vidmakthölls så långt det var möjligt. Dock utvecklades utomordentliga insikter i frågor om järnbruksdrift som visade sig vara värdefulla inför framtiden.⁶⁸

⁶⁴ Steckzén 1921, s 271

⁶⁵ Axelson 1999, s 16

⁶⁶ Axelson 1989, s 164, citat ur Norrbottens-Kuriren

⁶⁷ Ibid, s 188

⁶⁸ Ibid, s 201

6.3 Svältår och ekonomisk nedgång

I en tid då mer än 90 procent av befolkningen levde av jordbruket kom missväxtåren 1866-67 att slå väldigt hårt mot invånarna i Norrbotten. Den svåra torkan under försommaren och ihållande regn under skördetiden innebar mycket dåliga skördar under höstslåttern. Vid årsskiftet 1866-67 var läget kritiskt och en sträng vinter bidrog ytterligare till krisläget. Isen låg kvar längre än normalt, vilket fick som konsekvens att det första fartyget med efterlängtat spannmål kunde angöra hamnen i Piteå först på midsommardagen den 24 juni 1867. Vid denna tidpunkt hade befolkningen sedan flera månader fått instruktioner i hur islandsmossa och bark kunde tillvaratas för att dryga ut mjöl och välling. Påföljande vinter utgick ren nödhjälp från statens sida till Norrbotten, förmedlat via lokala undsättningskommittéer i länets olika delar.⁶⁹

För bankernas och övriga delar av Piteås affärsliv var nedgången 1887 ett resultat av den fria näringsverksamhet som var resultatet av statens avregleringar 1864. En kulminerande världskonjunktur under åren 1873-73 innebar att bankerna i Piteå under detta decennium tävlade om att bevilja frikostiga krediter. Alltför frikostiga, skulle det visa sig. Ett bakslag följde, som slog hårt mot Piteås näringsliv vilket antalet konkurser under år 1887 vittnar om. 27 konkurser, att jämföra med genomsnittet fyra per år, visar att stora delar av Piteås äldre näringsliv gick omkull detta år.⁷⁰

Affärslivet i Piteå visar således inte upp några betydande strukturella förändringar under 1800-talet, och inte heller i början av 1900-talet kunde några tecken på industrialisering skönjas. Brist på lokalt finanskapital verkar ha varit den viktigaste orsaken därtill.⁷¹ För att jämföra med Luleå, har 1890-talet där liknats vid ett ”Klondyke” av det skälet att det är under detta decennium som den verkliga omvandlingen och expansionen kan förläggas. Stämningen i vissa sektorer kunde i residensstaden i slutet av decenniet liknas vid en guldrusch.⁷² Skillnaderna mellan grannstäderna är sålunda stora under hela min undersökningsperiod. För att återkoppla till Lundkvists analys av den sociala rörlighetens betydelse för folkrörelsernas förmåga att knyta till sig medlemmar verkar Piteå präglas av relativt låg omsättning och rörlighet i jämförelse med andra städer i Sverige under perioden 1850-1915. Blygsamma ök-

⁶⁹ Ibid, s 170

⁷⁰ Axelson 1999, s 24

⁷¹ Ibid, s 26

⁷² Lundholm och Nyström 1990, s 48

ningar i befolkningsstatistiken och en obetydlig urbanisering under hela 1800-talet innebär i kombination med ovan anförda indikatorer på en viss aktersegling i förhållande till Luleå, att Piteå fortfarande vid sekelskiftet var ett bondesamhälle med låg grad av social mobilitet. Det är mot denna bakgrund som jag i det följande ska övergå till att undersöka baptismens framväxt i Piteå under 1850-talet. Låt oss se vilka möjligheter baptiströrelsen hade att möta medborgarna i detta samhälle.

7. Undersökning: baptismens tidiga framträdande i Pite- och Luleåbygden under åren 1851-1860

Ända sedan tidigt 1800-tal hade som tidigare nämnts norrlandsläseriet haft stor betydelse för den religiösa kontexten i Pitebygden. Nyläseriet utvecklades som tidigare beskrivits till separatism, vilket tillsammans med kyrkans relativt höga toleransnivå mot konventiklar bidrog till att det fanns en jordmån att växa ur för de norrländska frikyrkorörelserna. Folket var sålunda i viss mån förtrogna med den typ av verksamhet som de första baptisterna kom att bedriva. Därmed inte sagt att dessa fick stå oemotsagda i sitt värv. Lekmannaverksamhet och religiösa sammankomster utom kyrkans kontroll var dock inga nyheter för många i denna del av landet. Därtill får även nämnas en jämförelsevis hög toleransnivå från borgerliga myndigheter i Piteå.⁷³

7.1 Bröderna Larssons verksamhet i Piteå och Luleå

När det gäller baptismen och dess tidigaste framträdanden i Piteå och Luleå har det konstaterats att utvecklingen på de båda orterna svårigen kan beskrivas oberoende av varandra. Baptismens tidigaste historia här kan tillskrivas två bröder från Dalarna, där rörelsen som tidigare nämnts rönt betydande framgångar. Bröderna, vid namn Per och Mats Larsson och till yrket gårdfarihandlare, kom i Luleå att hålla några sammankomster år 1851 i köpmannaänkan Buchts hem i Öfverluleå. När Bucht så flyttade till Piteå 1853 kom även bröderna Larsson på besök året därpå, där man predikade och höll gudstjänst i hemmet hos en garvare Wohlin. Den första baptistiska strömningen i Luleå och Piteå kom således via Dalarna, enligt flera samstämmiga källor. En av åhörarna, och inledningsvis även en kritiker, var bokbindaren Gustaf Johansson, som sedermera kom att bli betydelsefull för den ännu ej startade baptistförsamlingen i Piteå.⁷⁴ Till saken hör att bröderna Larssons vid sina första framträdanden i Luleå sågs som separatister och alltså lojala med statskyrkans dopsyn, men att dessa vid besöket i

⁷³ Wärenstam 1930: Historik över församlingens 70-års jubileum, 1860-1930, Arkiv 775, vol 5, F5b

⁷⁴ Bondén, N; historik, 1897, sid 1. Arkiv 651, vol 4, FII

Piteå några år senare låtit döpa sig vid ett besök i hemtrakterna, troligen av tidigare nämnde baptistpredikanten Hejdenberg. Detta väckte en hel del oro och bestörtning bland åhörarna i Piteå och säger något om stämningarna i bygden mot baptisterna vid mitten av 1800-talet. Enligt Jäder ska bröderna trots allt ha åtnjutit viss aktning och förtroende bland allmänheten, men det är oklart hur pass kontroversiellt deras ställningstagande för baptismen var.⁷⁵ Det kan i sammanhanget konstateras att hur bröderna Larssons verksamhet än uppfattades, måste verksamheten nog kännetecknas som relativt begränsad vid denna tid. Åtminstone ledde inte samlingarna till varken församlingsbildning eller några kända dop.

7.2 Karl Sterners verksamhet

En annan ung man som kom att ha betydelse för den tidiga baptismen i Piteå- och Luleåbygden var Karl Sterner. Denne gjutare flyttade från Piteå till Luleå 1857, där han utöver sitt yrke ägnade sig åt missionsverksamhet bland bygdens unga. Sterner hyrde en gård i Gammelstad, där han även inrättade en samlingshall och höll möten. Eftersom han bekände sig till baptismen efter sina besök hos bröderna Larsson i Piteå sågs hans verksamhet bland unga i Luleå med viss skepsis från omgivningen. Bondéns historik visar att det i Gammelstad år 1857 fanns en förmögen flicka vid namn Åhman, som var ambitiös när det gällde att anordna danser och förlustelser. När flickan efter en tid kom att avresa till förmögna släktingar i Ryssland, tog Sterner tillfället i akt att påpeka den ”syndiga glädjens tomhet och obeständighet och hafva den sorg, som är efter Guds sinne och åstadkommer bättring till salighet, den man icke ångrar.”⁷⁶ Även Sterners förkunnelse och framgångar verkar vara relativt blygsamma år 1858, fortfarande var inte Piteå- och Luleåbygden inte redo för något verkligt genombrott för den baptistiska läran. I sammanhanget kan dock nämnas att Sterner i alla fall väckte separatistledarens Jonas Bodells irritation, något som han kommenterade i sin tidning, Bihang till Norden, där baptismen på Bodells karaktäristiska vis beskrevs som både ”villoande” och en ”lammskinnsprydd ulv”. Trots skrivierna verkade Sterner i Luleåbygden fram till 1860, då han åter flyttade till Piteå.⁷⁷

7.3 Fredrik Andersson och de första baptistdopen

Fram till och med åren 1858-1859 kan det konstateras att någon centralt planerad missionsverksamhet inom baptistsamfundet inte ägt rum. Detta förhållande skulle dock komma att förändras i och med Fredrik Anderssons ankomst till Norrbotten 1859. Andersson, målare till

⁷⁵ Jäder 1915, s 21

⁷⁶ Bondén, N; historik, 1897, sid 2. Arkiv 651, vol 4, FII

⁷⁷ Jäder 1915, s 23

yrket, var även han bördig från Dalarna och hade kommit att bli Sundsvalls missionsförenings förste kolportör.⁷⁸ Han utsändes av församlingen till att sprida den baptistiska läran norrut och fick vid ankomsten till Luleå omgående kontakt med systrarna Johanna och Augusta Nyström, som hade besökt ovan nämnde Sterners möten och som efter visst motstånd förmådde fadern att öppna sitt hem för baptistpredikanten. Systrarna var vid tillfället medlemmar i separatistförsamlingen i Luleå, och Anderssons ankomst till systrarnas hem föranledde besök från föreståndaren Bodell som försökte slå irlärorna ur hågen på de två flickorna. Detta skulle nu inte ha hjälpt, utan snarare stärkt systrarnas övertygelse om det tveksamma i barndopets riktighet.⁷⁹ Kanske var det Andersson som blev mest skrämmd av konfrontationen med Bodell, eftersom han efter att ha fortsatt till Haparanda därefter lämnade Norrbotten och återvände till Sundsvall. Bodell skrev i sin tidning *Bihang till Norden* den 3:e september 1859 om händelsen och konstaterade där att Andersson fortsatt sin färd ”sedan han rönt motstånd av de Lutherska separatisterna härstädes”.⁸⁰ Trots den relativt kortvariga vistelsen i Norrbotten var enligt vissa källor Andersson den som förrättade det första baptistdopet i länet, även om uppgifterna i källorna här är något motstridiga. Enligt Jäder ska det första dopet ha skett den 17 augusti 1858 och den som döptes var Erik Eriksson, en urmakare som ursprungligen härstammade från Dalarna. Denne Eriksson ska därefter i sin tur ha döpt prästsonen Jan Olof Wikner och Magnus Åhman under våren 1859.⁸¹ Denna uppgift står dock i motsats till andra källor, som hävdar att Wikner och Åhman i själva verket döptes av Fredrik Andersson. Bondén skriver att det första dopet i själva verket ska ha förrättats i hemmet hos en hemmansägare vid namn Isaksson, redan innan 1857. Dock är dessa uppgifter av något mer tveksam natur, även enligt författaren själv.⁸²

7.4 De första baptistdopen i Piteå

När det gäller verksamheten i Piteå inträffade de första dopförrättningarna vintern 1859-1860.⁸³ Enligt församlingens medlemsmatrikel döptes församlingens blivande föreståndare, bokbindare Gustaf Johansson, den 16 mars 1860. Detta skulle göra honom till en av de första att döpas i staden. Dopförrättare ska ha varit Näs Per Pehrsson, vars verksamhet för baptismen i Piteåbygden var väldigt betydelsefull. Vi ska återkomma till honom i det följande. Förutom

⁷⁸ Ibid, s 25

⁷⁹ Bondén, N; historik, 1897, sid 4. Arkiv 651, vol 4, FII

⁸⁰ Jäder 1915, s 24. Citat från ”Bihang till Norden” 3/11 1859.

⁸¹ Ibid, s 42

⁸² Bondén, N; historik, 1897, sid 4. Arkiv 651, vol 4, FII

⁸³ Jäder 1915, s 44

Johansson ska ytterligare sex personer ha blivit döpta detta år. Under det påföljande året, 1861, ska ett tjugotal personer i Piteå ha låtit döpa sig.⁸⁴

Varför då denna uppräknings av vem som döpte vem och när? Ja, vem som än förrättade dessa dop visar verksamheten att baptismen när vi närmar oss år 1860 hade gått in i en något mer målmedveten fas, där nya medlemmar tillkom trots den skepsis hos omgivningen som källmaterialet vittnar om, och där även baptisterna själva på ett mer distinkt sätt än tidigare strävade efter att vinna nya människor för Gud.

7.5 Näs Per Pehrssons verksamhet i Piteå

Baptismens verkliga etableringsfas i Piteå och Norrbotten är enligt flera samstämmiga källor förknippad med dalkarlen och väckelsepredikanten Näs Per Pehrsson. Som tidigare nämnt härstammade hans andliga iver ur det s.k Orsaläseriet och han var även verksam i baptismens inträde i Mellansverige på 1850-talet. Under hösten 1859, den 29 september, kom Pehrsson tillsammans med vännen och gårdfarihandlaren Jean Jansson till Piteå med en av de sista ångbåtarna från Sundsvall.⁸⁵ Den karismatiske predikanten ska ha rönt betydande framgångar vid sin ankomst, något som han vittnar om i sin korrespondens med baptistpastorn A. Wiberg i Stockholm:

I förra veckan kommo vi hit, mycket välkomna. Jag har knappt sett större folksamling på någon ort. Den 1:sta läste jag i gamla staden. Fick löfte av prostens att få vara i skolhuset; omkring 500 personer voro där.⁸⁶

Pehrsson och Jansson stannade i Piteå i ca tre veckor, varefter de begav sig norrut till byarna kring Luleå, där separatistledaren Bodells artiklar emellertid hade bidragit till att han inte var välkommen. Han besökte trots allt staden, men det kan konstateras att ryktet om Pehrssons baptistverksamhet inte alltid tjänade hans syften. En bidragande orsak till motståndet var Bodells agitation i tidningen Norden, där angreppen mot baptisterna blev allt hätskare och bildspråket allt mustigare. Motståndet till trots resulterade hans besök i Luleå emellertid till bildandet av Nederluleå och senare Börjelslandets baptistförsamlingar. Överhuvudtaget blev Näs Pers besök inledningen på en omskakande och omdanande tid för Luleå med omnejd.⁸⁷

⁸⁴ Medlemsmatrikel för Piteå baptistförsamling 1860-1900, arkiv 775, vol 1, A1a

⁸⁵ Bondén, N; historik, 1897, sid 5. Arkiv 651, vol 4, FII

⁸⁶ Jäder 1915, s 28, citat ur brev till Wiberg den 3/10 1859.

⁸⁷ Ibid, s 34

8. Tiden kring 1860 – spänningarna ökar

Paret Pehrsson-Jansson begav sig därpå norrut och besökte under senvintern 1860 flera platser, där framför allt verksamheten i Haparanda blev framgångsrik. Där bildades sedermera en baptistförsamling 1862. Vid återkomsten till Piteå i mars 1860 hade det positiva stämmingsläget från ankomsten förbytts i motstånd, och Näs Per Pehrsson nekades inledningsvis husrum där han bott vid uppresan tidigare under hösten. Inte heller fick han lov att predika i gudstjänstlokalen hos tidigare nämnde garvare Wohlin, där verksamheten bedrevs. En fru Karin Lidfeldt öppnade då sitt hem för Pehrsson och han kunde fortsätta sin förkunnelse i Piteå. Som tidigare nämnt var en av de som lät döpa sig vid denna tid bokbindare Johansson, som senare samma år skulle bli Piteå baptistförsamlings första församlingsledare.⁸⁸ Ett annat synligt uttryck för det uppflammande motståndet mot Pehrsson var en skrift som sammanställdes av några lokala separatister på orten och som gick under namnet; *Några ord om baptisternas avvikelser från lutherska kyrkan*. Den separatistiska tidningen Norden kommenterade skriften och berömde initiativet genom att den verkade mot ”det gift, som baptisterna utspytt.”⁸⁹

8.1 C.O. Rosenius besök till Piteå år 1860

Näs Pers verksamhet i Norrbotten hade följaktligen skapat ett behov av att försvara det lutherska barndopets ställning bland befolkningen i Piteå. Ett ännu tydligare uttryck för detta var ankomsten av den kände andlige ledaren och grundaren av *Evangeliska fosterlandsstiftelsen* C.O. Rosenius ankomst till staden på sommaren år 1860. Han uppehöll sig i Piteå i tre dagar där han predikade och samtalade med bekymrade som sökte vägledning hos honom. I det stora hela befrämjade snarare än motverkade Rosenius besök baptisternas verksamhet i Piteå, inte minst genom att han erkände tre av de troendes uppriktiga vilja att låta döpa sig med stöd i skriften.⁹⁰

C.O. Rosenius besök i Piteå på sommaren 1860 kan ses som ett erkännande av hur pass akut läget började bli på orten vad gäller baptismens ankomst och etablering. Uppenbarligen hade baptisterna rört om i den andliga verksamheten i staden och vunnit viss uppmärksamhet även från lutheranerna, men kanske än mer från separatisterna. När Näs Pehr Persson under sommaren 1860 lämnade Norrbotten lämnade han således efter sig både beundran och fruktan från omgivningen. I Piteå fortsatte baptisterna att hålla sammankomster hos garvare Wåhlin med

⁸⁸ Bondén, N; historik, 1897, sid 5. Arkiv 651, vol 4, FII

⁸⁹ Jäder 1915, s 35

⁹⁰ Bondén, N; historik, 1897, sid 6. Arkiv 651, vol 4, FII

en iver som bl.a. innebar att dop företogs även under vinterhalvåret 1860, då två unga kvinnor vid namn Johanna Dahlberg och Johanna Genberg enligt tillgängligt källmaterial genom ett uppsågat hål i isen i norra stadsfjärden mottog dopet. ”Vi fingo inte så mycket som lite snufva ingång”, ska en av dem ha yttrat vid ett senare tillfälle.⁹¹ Ett annat uttryck för baptisternas engagemang vid denna tid är starten av den första söndagsskolan i Piteå, troligen redan på hösten 1859, även detta ska ha varit ett resultat av Näs Pehr Perssons ankomst till staden. Enligt församlingshistoriken ska detta även ha varit den första söndagsskolan i Norrbotten.⁹²

8.2 Bildandet av Piteå baptistförsamling

Piteå baptistförsamling bildades på våren 1860, närmare bestämt den 8 april. Trots det motstånd och de teologiska oenigheter som uppenbarligen förekom under Näs Per Pehrssons återkomst till staden, bildades alltså församlingen under hans vistelse där. Församlingen räknade vid bildandet endast 7 medlemmar, men under det följande året tillkom ytterligare 20 medlemmar.⁹³ Året därpå, 1861, var medlemstalet 25. Föreståndare från bildandet till sin död var bokbindare Gustav Johansson, som av källmaterialet att döma verkar ha haft en väldigt viktig betydelse för församlingens verksamhet. Församlingshistoriken visar att saknaden efter Johansson var stor vid hans frånfälle 1888, vilket följande citat ur den baptistiska skriften *Bethlehem* illustrerar; ”sedan vår broder är borta ha vi inga sammankomster mera – ingen utsikt till något bättre, ingen som kan upptaga hans mantel”⁹⁴ Som vi ska se var flera av de församlingar som grundades under 1860-talet beroende av eldsjälur som denne Johansson, och bristen på ledare ett ständigt återkommande problem. Bokbindare Johansson hade uppenbarligen många funktioner då han förutom som föreståndare även tjänade som ”..sekreterare, kassaförvaltare och vaktmästare m.m.”⁹⁵

Vid denna tid kan det med fog sägas, att Piteå var centrum för den baptistiska verksamheten i Norrbottens distrikt, något som inte minst Rosenius besök i staden under sommaren efter församlingens bildande visar. Under de kommande decennierna kom dock detta förhållande att förändras. När det gäller utvecklingen på nationell nivå år 1860 förhöll det sig så att baptisterna i Sverige var ca 4300 st fördelade på 95 församlingar. Samma år genomfördes även den

⁹¹ Ibid, s 5

⁹² Wärenstam 1930: Historik över församlingens 70-års jubileum, 1860-1930, s 4, Arkiv 775, vol 5, F5b

⁹³ Ibid, s 5

⁹⁴ Jäder 1915, s 47

⁹⁵ Ibid, s 47

första dissenterlagen, vilket innebar att man i stället för landsförvisning ålades böter eller fängelsestraff upp till ett år för utspridande av villfarande lära.⁹⁶

8.3 Baptismens fortsatta utveckling i Piteåbygden fram till 1919

Under de följande decennierna fram till och med sekelskiftet var framgångarna för baptisterna i högsta grad varierande i Piteåbygden. De sporadiska väckelser som ägde rum var nästan alltid knutna till någon predikant som stannade på orten, det var dock långtifrån alltid som dessa framgångar syntes i församlingsstatistiken. Även om lokala förmågor som Gustav Johansson hade en väldigt viktig praktisk betydelse för församlinglivet, saknades starka och karismatiska personligheter som Näs Per Pehrsson på många håll, så även i Piteå. Dessutom fanns det som vi sett ett motstånd från konkurrerande rörelser som separatister och lutheraner, vilket ytterligare satte press på de lokala församlingsledarna.⁹⁷ Lägg därtill de långa avstånden, dyra resorna och det faktum att den ständigt växande baptistiska rörelsen på nationell nivå drog till sig de flesta predikanterna, så framträder bilden av att församlingen i Piteå under perioder var lämnad åt sitt eget öde.⁹⁸

Några medlemsiffror för perioden kan tjäna som illustration av utvecklingen. 1870 hade församlingen 25 medlemmar, 1880 var medlemstalet 30, 1886: 39, 1890:30, 1900: 19, 1910: 15 och 1914: 13 medlemmar. Någon egentlig medlemstillväxt av den typ som ägde rum i Luleå under samma period kan således inte ses i Piteå på samma sätt. I Luleå var medlemstalet nere i 7 medlemmar 1871, vilket ledde till att församlingen låg nere under en tvåårsperiod i början på 1880-talet. Efter stora framgångar på 1890-talet hade den rekonstruerade Luleåförsamlingen år 1904 193 medlemmar, en anmärkningsvärd ökning.⁹⁹ En förklaring till dessa framgångar utifrån de studier som tidigare redovisats torde vara den samhällsomvandling och befolkningsomflyttning som ägde rum i Luleå runt sekelskiftet, en utveckling som inte alls var lika märkbar i Piteå vid denna tid.

8.4 Bildandet av Norrbottens distriktsförening

Ett tecken på den baptistiska rörelsens insikt om svårigheterna var att man hösten 1863 i Piteå bildade Norrbottens distriktsförening. Syftet var att de understundom isolerade församlingarna skulle stötta varandra i tro och lära samtidigt som man verkade för fortsatt spridning av

⁹⁶ Westin 1956, s 52

⁹⁷ Jäder 1915, s 48

⁹⁸ Wärenstam 1930: Historik över församlingens 70-års jubileum, 1860-1930, s 5, Arkiv 775, vol 5, F5b

⁹⁹ Jäder 1915, s 99

den baptistiska läran i länet.¹⁰⁰ De fyra församlingarna i Piteå, Luleå, Börjelslandet utanför Luleå samt Haparanda räknade tillsammans 87 medlemmar, varav 25 tillhörande Piteå. Föreningen hade dock en relativt begränsad betydelse fram till 1878, då ett närmande mellan församlingarna och ett mer direkt riktat missionsarbete har beskrivits som en förnyelse av bap-tismen vid tidpunkten.¹⁰¹

Det verkar således som om Piteå fanns i händelsernas centrum för den baptistiska verksamheten under hela 1860-talet. De flesta predikanter som kom söderifrån kom i regel via staden, som även fick stå värd för de första distriktsmötena. Efter grundandet av de norrbottniska församlingarna kring år 1860, infann sig dock för bap-tismen i stort ett slags stillestånd, av de anledningar som är skisserade ovan.

Under perioden fram till sekelskiftet var som sagt mycket av uppgångarna för Piteå baptistförsamling knutna till enskilda personer. Under 1870- och 1880-talet lämnade exempelvis Johan Gustaf Johansson och Valfrid Huss djupa spår i församlingens verksamhet. I samband med dessa predikanter besök uppstod omfattande väckelserörelser både i Piteå och på andra ställen i Norrbotten.¹⁰² Johansson, sedan 1878 bosatt i Piteå, var affärsman med ett stort engagemang i församlingen som predikant och körledare. Vintern 1884-1885 kom Valfrid Huss att nå stora framgångar i Piteå- och Luleåbygden, något som bl.a. innebar att församlingen i Luleå restaurerades efter att ha legat nere.¹⁰³ Att döma av medlemstalen för församlingen i Piteå resulterade dock inte dessa väckelser i några anmärkningsvärda tillskott i form av nya medlemmar. De skaror som besökte gudstjänsterna i samband med besöken kom dock att aktualisera ett behov av nya lokaler hos församlingen, eftersom samlingarna i regel hölls i hemmen. Dessa visade sig inte vara tillräckliga i denna tid som skulle visa sig bli Piteå baptistförsamlingens blomstringstid.¹⁰⁴

När så tillfälle bjöds genom att mark erhöles via markägarinnan Johanna Markström 1890 beslöt församlingen att bygga ett kapell, som stod färdigt och invigdes följande år av en besökande pastor vid namn Winberg. Detta verkar ha varit höjdpunkten på församlingens verksamhet. Tyvärr lyckades inte församlingen under de kommande åren rekrytera någon tillräckligt stark ledare efter Gustav Johansson som avlidit innan kapellet byggdes. Föreståndare år

¹⁰⁰ Wärenstam 1930: Historik över församlingens 70-års jubileum, 1860-1930, s 5, Arkiv 775, vol 5, F5b

¹⁰¹ Jäder 1915, s 63

¹⁰² Wärenstam 1930: Historik över församlingens 70-års jubileum, 1860-1930, s 5, Arkiv 775, vol 5, F5b

¹⁰³ Jäder 1915, s 74

¹⁰⁴ Ibid, s 97

1891 blev A.P. Cederberg som dock inte visade sig ha de ledaregenskaper som situationen krävde, vilket ledde till att kapellet redan 1896 efter vissa stridigheter i församlingen övertogs av Allmänna hypotekskassan för vidare försäljning. Efter denna traumatiska utveckling decimerades församlingen kraftigt och upphörde i praktiken som självständig rörelse. De kvarvarande medlemmarna samarbetade dock med det som senare skulle bli Pingstkyrkan i Piteå. Man samlades en gång i månaden i det kapell som man en gång rest, men som nu ägdes av friförsamlingen (Pingstkyrkan). Så pågick verksamheten under ganska lång tid, det är inte förrän 1919 som en verklig uppgång äger rum igen. Då växte den nyväckta församlingen med inte mindre än 17 nydöpta personer, 7 inflyttade baptister och 3 återupprättade före detta medlemmar. Vid årets slut räknade församlingen 45 medlemmar. Enligt församlingens historik är framgången knuten till de evangelister och församlingsledare som började ägna församlingen sin uppmärksamhet.¹⁰⁵ Återigen kan det konstateras att betydelsen och avsaknaden av tydliga ledargestalter visat sig vara väldigt betydelsefullt för församlingens utveckling.

9. Baptistförsamlingens medlemmar

Vilka människor slöt sig då till baptisterna i Piteå? Låt oss studera församlingens medlemsmatrikel för åren 1860-1900 för att frilägga den sociala tillhörigheten bland de medlemmar som står upptagna här. Av totalt 75 medlemmar uppges titeln på alla utom fyra, vilket borde ge oss en bra bild över församlingens sociala sammansättning.

Om vi inleder med den könsmässiga uppdelningen kan vi se att kvinnorna är i majoritet, 46 kvinnor mot 29 män, vilket ger den procentuella fördelningen om 61% kvinnor och 39% män. Vi har tidigare i uppsatsen sett att Lundkvists studie visar att frikyrkorörelsen generellt uppvisade ett betydande kvinnoöverskott i jämförelse med framför allt arbetarrörelsen. I detta avseende är alltså baptistförsamlingen i Piteå inget undantag från normen. När det gäller åldersfördelningen på församlingsmedlemmarna under den aktuella perioden har jag sammanställt denna i nedanstående tabell. Födelse- och medlemsår finns inte angivet för alla medlemmar, därav differensen mellan det totala antalet församlingsmedlemmar och nedanstående summering.

Tabell 1: Ålderskategorier i Piteå baptistförsamling 1860-1900

¹⁰⁵ Wärenstam 1930: Historik över församlingens 70-års jubileum, 1860-1930, s 6, Arkiv 775, vol 5, F5b

Ålder	Män	Kvinnor
15-25 år	9	13
26-40 år	4	4
41-60 år	4	11
61-	0	1
Summa	17	29

Källa: Piteå baptistförsamling 1860-1900

En viss försiktighet är nog på sin plats när vi ska dra några slutsatser vad gäller ålderssammansättningen på grund av bortfallet, men vid en omräkning kan det konstateras att 53% av de manliga församlingsmedlemmarna var mellan 15 och 25 år när de kom i kontakt med baptisismen. För kvinnorna var en ännu större del, 65%, i samma ålderskategori. För de sistnämnda var det även så att 38% var mellan 41 och 61 år, en siffra som inte har någon motsvarighet bland männen i samma ålderskategori.

Det vi finner när vi vänder blicken mot vilken social kategori kvinnorna tillhör är att bland de 38 kvinnor där någon form av titel finns angiven är ca 50% eller 19 personer tillhörande någon av kategorierna *fru*, *hustru* eller *madame* och således gifta. Av de ogifta tillhörande någon av kategorierna *fröken*, *jungfru*, *demoiselle* eller *mamsell* finner vi ca 37% eller motsvarande 14 personer. De återstående kvinnorna faller under kategorierna *änka* eller *änkefru* och utgör således 5 personer, eller ca 13% av kvinnorna. Ingen av kvinnorna har för övrigt någon titel som antyder någon form av yrkesverksamhet.¹⁰⁶ Det kan återigen påpekas att andelarna är att betrakta som lägstatal, eftersom det totala antalet medlemmar är större än de titlar som finns dokumenterade i källmaterialet.

När det gäller männen så har vi tidigare konstaterat utifrån Lundkvist avhandling att dessa i huvudsak representerades av högre arbetarklass och lägre medelklass.¹⁰⁷ För Piteås del finner vi att en klar majoritet av de 33 männen, ca 75% eller 25 personer, tillhör arbetarklassen totalt sett. Om vi delar denna i en högre och lägre kategori kan vi börja med att konstatera att 6 personer identifierar sig som *arbetare*, vilket nog kan kännetecknas som lägre arbetarklass, till

¹⁰⁶ Medlemsmatrikel för Piteå baptistförsamling 1860-1900, arkiv 775, vol 1, A1a

¹⁰⁷ Lundkvist 1997, s 105

vilken jag även tillfört yrken som *dräng, fattiggårdshjon och sjöman*. Totalt utgör dessa 13 personer. Titlar som *gjutmästare, korgmakare, skomakare, målare, körsnär, maskinist, snickare och sågställare* har jag således förlagt till kategorin övre arbetarklass. Här finns således 12 personer. Återstående 8 personer tillhör medelklass och egendomsinnehavare, till den förra hör titlar som *bokbindare* och *skeppare*, totalt 5 personer. Egendomsinnehavarna får representeras av två *hemmansägare* samt en person som identifieras som *bonde*.¹⁰⁸ Resultatet illustreras även i nedanstående tabell.

Tabell 2: Social yrkestillhörighet bland manliga medlemmar i Piteå baptistförsamling 1860-1900

Socialt skikt	Frekvens
Egendomsinnehavare	3
Medelklass	5
Övre arbetarklass	12
Nedre arbetarklass	13
Summa	33

Källa: Piteå baptistförsamling 1860-1900

När det gäller den sociala rörligheten kan det också nämnas att det i medlemsmatrikeln framgår att totalt 19 medlemmar är inflyttade från annan ort, alltså ca 25% under hela perioden. Det kan konstateras att dessa flyttat till Piteå inte enbart från den närmaste omgivningen, utan oftast från södra Sverige. Det är också så att totalt 17 medlemmar flyttat från Piteå under undersökningsperioden, vilket motsvarar ca 23%. Av de inflyttande medlemmarna är det också totalt 13 personer som flyttat från bygden och alltså kan sägas ha passerat orten under perioden.¹⁰⁹

Av dessa resultat kan vi dra slutsatsen att kvinnoöverskottet var relativt stort i församlingen. Lundkvists siffror om två tredjedelar kvinnor och en tredjedel män ligger inte så långt från mina resultat. Piteå kan därmed inte sägas vara något undantag från övriga delar av frikyrko-

¹⁰⁸ Medlemsmatrikel för Piteå baptistförsamling 1860-1900, arkiv 775, vol 1, A1a

¹⁰⁹ Medlemsmatrikel för Piteå baptistförsamling 1860-1900, arkiv 775, vol 1, A1a

rörelsen på denna punkt. Även när det gäller kvinnornas civilstatus är resultatet av min undersökning i linje med de större studier som jag tidigare anförde. Ungefär varannan kvinna i församlingen var gift medan en något lägre andel var yngre och ogifta. Lundkvist finner att andelen gifta kvinnor är högre i väckelserörelsen än i andra folkrörelser, och att man oftare gifte sig inom rörelsen.¹¹⁰

Ett annat kännetecken när det gäller väckelserörelsen är ett stort inslag av unga, vilket min studie även bekräftar, både för män och kvinnor. Vi har även kunnat se att inslaget av arbetarklass är mycket stort i baptistförsamlingen, medan medelklassrepresentationen är betydligt lägre. Öhngrens studie av förhållandena i Eskilstuna bekräftar att detta inte är ovanligt för de äldre baptistsamfundet. Lundkvist finner också att inslaget av arbetarklass är stort till en början, men att övre medelklass finns representerad i högre utsträckning längre fram, en tendens som jag inte kan bekräfta när det gäller Piteå baptistförsamling. Inslaget av arbetarklass har genomgående varit stort under hela undersökningsperioden.

När vi vänder blicken mot den sociala rörligheten kan vi se att det inte är ovanligt att vissa medlemmar passerar genom församlingen, för att därefter flytta. Det är inte bara yngre personer det handlar om, flertalet i denna grupp är gifta par som efter några år bosätter sig på annan ort. Andelen gifta män och kvinnor är som sagt hög, totalt ca 45% i församlingen, en företeelse som Öhngren uppmärksammat som bidragande till långa medlemskap och grunden för en viss trögrörlig kärntrupp i församlingarna.¹¹¹ Det är därför värt att notera att den första inflyttade församlingsmedlemmen ansluter 1876, alltså totalt 16 år sedan församlingens bildande. Det verkar således som om en kärntrupp av medlemmar födda i Piteå med omnejd, för vilka medlemskapen är relativt långvariga, har funnits i församlingen under perioden.

9.1 Församlingstuktens betydelse inom Piteå baptistförsamling

Uteslöt församlingen sina medlemmar i en liten församling som Piteås? Vilka grunder fanns i så fall för uteslutning? Vi ska i det följande försöka undersöka församlingstuktens funktion bland Piteåbaptisterna. Sett ur ett större perspektiv har församlingstukt alltid förekommit, i lägre eller högre utsträckning, i de flesta frikyrkosammanhang. Längtan och strävan efter den ”rena församlingen” har i baptismens fall varit ett centralt tema ända sedan de första döparna på 1600-talet. Redan innan medlemmen erhöll medlemskap i församlingen krävdes en fullständig och ärlig redogörelse för hur denne blivit omvänd, om förhållandet till Gud m.m. Ef-

¹¹⁰ Lundkvist 1977, s 107

¹¹¹ Öhngren 1974, s 201

tersom det implicit i baptiströrelsen fanns en mer eller mindre tydlig udd mot statskyrkan blev församlingens oförvitlighet väsentlig. Dessutom riktades som vi har sett ofta anklagelser mot baptistförsamlingarna, vilket ytterligare inskräppte församlingstuktens betydelse för föreståndare och äldstebröder. Den enighet som var central syns vid några tillfällen i källmaterialet, exempelvis inför församlingarnas rapporter till Norrbottens distriktsförbunds årsmöte 1884 där man från Kalix lät meddela att ”medlemmarna syntes eniga.” Från Börjelslandet rapporterades inför samma årsmöte att ”några hafva under året måst uteslutas”, vilket antyder att Norrbottensbaptisterna ingalunda var undantag från normen när det gäller församlingstukten.¹¹² Vid undersökning av församlingsprotokollen för Börjelslandets baptistförsamling ser man även exempel på bekännelsens betydelse vid intagning av nya medlemmar, då en person beviljats medlemskap ”sedan han först delgifvit för församl. att han en tid varit fallen i synd men blifvit upprättad.”¹¹³ Församlingen i Luleå visar också prov på ambition då man år 1907 på församlingsmötet prövar om en kvinnlig medlem som ”ingådt äkenskap med en ogudaktig” kan få kvarstå, vilket dock beviljas vid kommande församlingsmöte efter att mötet hört kvinnan i ärendet.¹¹⁴ Det har även uppmärksammats att uteslutningarna ökar markant och församlingstukten blir allt strängare för Luleåförsamlingens del efter att pastor Frans Ferré blir föreståndare från och med år 1905, troligen som ett resultat av splittringstendenser när andra samfund dyker upp i Norrbotten.¹¹⁵

För Piteås del kan vi i församlingsprotokollen från 1906 se en delvis annorlunda bild än den som framträder hos andra och större församlingar vid denna tid. I det första bevarade protokollet betonas att verksamheten legat nere en tid på grund av att de få medlemmarna varit skingrade. Två nya medlemmar beviljas inträde och någon bekännelse inför församlingen nämns inte på samma sätt som redovisats ovan. Detta behöver inte betyda att de nya medlemmarna inte avlade någon sådan, men det är i så fall inget som protokollskrivaren lyfter fram i sin redogörelse.¹¹⁶ De nya medlemmar som tillkommer hälsas välkomna med glädje av församlingen. De ärenden som avhandlas av församlingen i Piteå är genomgående av pragmatisk natur, såsom avsaknaden av tillräckliga lokaler och inbjudan av predikanter. I årsmötet i januari 1907 lyfts återigen de långa avstånden som ”inverkat något på sammanhållningen”

¹¹² Protokoll Norrbottens distrikt- och missionsförening, Årsmöte 28/5 1884 Arkiv 645, vol 1 Alc

¹¹³ Protokollsbok Börjelslandets baptistförsamling 25/5 1884, Arkiv 651, vol 1 A

¹¹⁴ Protokollsbok Luleå baptistförsamling 11/6 1907 §7, Arkiv 651, vol I Aia1

¹¹⁵ Lodnert 1998, s 34

¹¹⁶ Församlingsprotokoll Piteå baptistförsamling 6/1 1906 Arkiv 775, vol 1 A1a

fram.¹¹⁷ En händelse under perioden som jag vill lyfta fram är den som framträder vid ett församlingsmöte år 1910, då en fråga väcks om vad församlingen ska besluta angående de medlemmar som inte besökt församlingen på flera år. Efter diskussioner beslöts att ”det skulle tillsvidare få bero”.¹¹⁸ Källmaterialet nämner alltså inga uteslutningar av det slag som förekom i Luleå baptistförsamling vid samma tid, eller i Börjelslandets baptistförsamling år 1884.

Sammantaget framträder en bild av församlingens verksamhet mellan 1906 och 1910 som en gemenskap där omsorgen om de få medlemmar som finns verkar vara ett kännetecken. Inte ens när medlemmar varit frånvarande i församlingsgemenskapen under lång tid, väljer församlingen att utesluta dessa.

Har då församlingstukten varit lika mild under den tidigare, mer expansiva perioden av församlingens historia? Låt oss återigen studera medlemsmatrikeln för år 1860-1900. Under denna period uteslöts av totalt 75 medlemmar 13, varav två senare inträdde i församlingen igen. Andelen uteslutna är alltså 17%, något som antyder att denna praxis var vanligare under den tidigare delen av församlingens historia. Under den senare delen nämns inte något fall i församlingsprotokollen om uteslutning. Låt oss även se vilka skäl som anges för uteslutningarna. Den enda anledning som anges under kolumnen ”utesluten” i källmaterialet är ”egen begäran”, som föreligger i fem fall. I ett fall anges ”Winhandlare” som orsak, en anklagelse som dock senare verkar ha dragits tillbaka med en kommentar om att detta inte var aktuellt vid tiden för medlemskapet i församlingen.¹¹⁹ Frekvensen av denna kategorisering, ungefär vart femte fall, är inget unikt i baptiströrelsen i ett vidare perspektiv. Att medlemmarna själva begärde utträde hade ofta sin förklaring i inre stridigheter.¹²⁰ Vad detta innebär för Piteås del är svårt att sja om men en försiktig tanke är att byggandet av kapellet som stod färdigt 1891 väckt en del konflikter bland medlemmarna, åtminstone antyds detta i församlingens historiskrivning. I fyra av fem fall där ”egen begäran” anges sker utträdet 1889-90. Där ingår bl.a. hustrun till den ursprungliga föreståndaren G. Johansson, som även hon varit medlem sedan församlingsbildningen 1860. Uppförandet av kapellet, samt de oenigheter kring kapellets storlek och finansiering som nämns i källorna, var som tidigare nämnt en brytpunkt för församlingens utveckling.

¹¹⁷ Församlingsprotokoll Piteå baptistförsamling 6/1 1906 Arkiv 775, vol 1 A1a

¹¹⁸ Församlingsprotokoll Piteå baptistförsamling 6/1 1910 Arkiv 775, vol 1 A1a

¹¹⁹ Medlemsmatrikel för Piteå baptistförsamling 1860-1900, arkiv 775, vol 1, A1a

¹²⁰ Kennerberg 1996, s 218

Det verkar således som om Piteå baptistförsamling under åren 1860-1900 tillämpat församlingstukten mer frekvent än under perioden 1906-1910. Den nedgång som följer efter att man säljer kapellet under 1890-talet gör rimligen att man är mer försiktig vid tillämpandet och att de praktiska problemen som en liten församling brottas med är mer prekära. Resultatet blir då att man månar om den församlingsskara man ändå har.

10. Sammanfattande diskussion

Väckelserörelsernas genombrott i Sverige hade sin bakgrund i en religiös-individualistisk tradition som hämtade näring från de politiska, religiösa och samhällseliga omvälvningarna under 1700-talet. De män och framför allt kvinnor som var de första att sluta sig till de nya samfundet var i regel yngre personer ur samhällets lägre klasser. Baptismen utgör en av väckelserörelsens grenar, den växte fram och etablerades i Sverige, Norrbotten och Piteå under 1800-talets senare hälft. Det är den processen som jag har undersökt i den här uppsatsen.

De första svenska baptisterna kom i kontakt med rörelsen via församlingar i Amerika och Tyskland, där man även på grund av motståndet från de svenska myndigheterna tillbringade en del tid under 1850-talet. En av grundarna av baptismen i Sverige, F.O. Nilsson, landsförvisades exempelvis år 1850 för sina upprepade försök att sprida de nya idéerna, trots motstånd från både befolkning och statsmakt. En tidigare präst i statskyrkan, Anders Wiberg, kom efter sin övergång till baptismen år 1852 att betyda mycket för rörelsens etablering och konsolidering i Sverige. Från Stockholm spred sig baptismen norrut via Dalarna, där rörelsen i läsar-kretsar kom att nå stora framgångar på kort tid. Läsarna hamnade i Orsa i klammeri med rättvisan på grund av de nya idéerna, något som de över 250 domar som avkunnades 1853 vittnar om. Trots motståndet fortsatte dock baptismen att få fotfäste även norrut, via Medelpad, Ångermanland och Jämtland, där Sundsvall skulle visa sig bli ett nav för rörelsens mission i Norrbotten. Näs Per Pehrsson, en läsare som övergått till baptismen, blev särskilt betydelsefull för detta projekt.

I Norrbotten var religiösa fritänkare ingen nyhet i mitten av 1800-talet. Redan under föregående århundrade hade läsare och nyläsare opponerat sig mot statskyrkans lära, något som sedermera utvecklades till ren separatism. En av förgrundsfigurerna för den rörelsen var Jonas Bodell, en tidningsman som under perioder kom gå till hätska angrepp i media mot Norrbotten

tensbaptisterna. Trots den negativa propagandan fanns således en god jordmån för baptiströrelsen att växa i under senare delen av 1850-talet.

För Piteås del innebar detta att staden i och med sin ledande position befolkningsmässigt och som residensstad fram till 1856, var en knutpunkt även för baptistmissionärerna från Sundsvallstrakten. Ett resultat av denna utveckling var bildandet av Piteå baptistförsamling den 8 april 1860. Under återstående delen av min undersökningsperiod kom dock Piteås betydelse att marginaliseras i förhållande till Luleå, den nya residensstaden, i olika avseenden.

Medan Luleå utvecklades starkt med avseende på befolkningssiffror, industrialiserings- och urbaniseringsgrad, förblev Piteå ett förindustriellt samhälle med låg grad av social mobilitet under perioden. Den övervägande delen av befolkningen i Piteabygden var bosatt på landsbygden, i de omkringliggande byarna. Detta skulle utifrån Lundkvists studie av folkrörelserna i ett vidare perspektiv kunna vara en övergripande orsak till att baptistförsamlingen i Piteå inte uppvisar någon större medlemstillväxt under perioden.

I anslutning till detta kan en annan tänkbar förklaring till baptistförsamlingens jämna, men alltväl blygsamma medlemsantal vara att lojaliteterna med statskyrkan levde kvar hos stora delar av befolkningen i bygden. Utifrån Petterssons artikel skulle Piteå i högre grad än Luleå vid sekelskiftet kännetecknas av vad han beskriver som ett korporativt och delvis feodalt präglat jordbrukssamhälle, där lojaliteter mot traditionella auktoriteter som bya-, sockengemenskap och kyrka fortfarande hölls vid liv.¹²¹ Visserligen förlägger han detta skeende till en tidigare del av 1800-talet, men som vi har sett är det inte orimligt att säga att industrialiseringsgraden i Piteå var eftersatt i ett vidare perspektiv, något som Axelsons beskrivning av staden antyder. Affärslivet i Piteå genomgick inga stora strukturella förändringar under 1800-talet, och i början på 1900-talet syntes inga tecken på industriellt nytänkande.¹²² Det är tänkbart att den rotlöshet och sociala oro som enligt Pettersson bidrog till att människorna via de borgerliga associationerna sökte sig till folkrörelserna, i Piteås fall kan ha varit mindre utbredd än i mer industrialiserade orter vid samma tid. Eller omvänt, att bygdens invånare hade kvar de lojaliteter som börjat ifrågasättas på andra platser. Axelson beskriver att dålig läskunnighet gjorde att befolkningen ännu vid sekelskiftet meddelades riksnyheter av kyrkoherden

¹²¹ Pettersson 1998, s 91

¹²² Axelson 1999, s 29

från predikstolen samt att Bibeln och katekesen oftast var de enda böckerna i hemmen.¹²³ Personliga ställningstaganden i form av vuxendop och medlemskap i baptistförsamlingen var säkerligen socialt och religiöst problematiska i denna kontext. Som vi har sett beskriver också källmaterialet ett motstånd mot baptistpredikanterna i Piteåbygden. En viss försiktighet får dock iaktas när det gäller denna förklaring på grund av att baptismen måste ses som en, och inte den enda folkrörelsen i Piteå under slutet av 1800-talet. Det är med andra ord möjligt att andra organisationer, exempelvis nykterhetsrörelsen, lyckades bättre när det gäller att rekrytera anhängare vid samma tid, något som andra studier får utvisa.

När det gäller baptismens etablering i länet är det rimligen ingen slump att rörelsen uppvisade en betydligt mer dynamisk utveckling i Luleå än i Piteå, där församlingen hade sin blomstringstid under slutet av 1880-talet. År 1886 var antalet församlingsmedlemmar 39. De människor som framför allt slöt sig till Piteåbaptisterna var unga män och kvinnor med arbetarklassbakgrund, en betydande andel var även gifta, något som även Lundkvist bekräftar är fallet med baptiströrelsen i ett större perspektiv.¹²⁴ Det senare är betydelsefullt för förekomsten av en ”kärntrupp” av trogna medlemmar med långa medlemskap, något som jag kan skönja när det gäller Piteå baptistförsamling. Här ligger mina resultat i linje med förhållandena i Eskilstuna, där Öhngren konstaterar att frikyrkomedlemmarna fungerade som assimileringcentraler och uppvisade längre medlemskap än arbetarrörelsen.¹²⁵ Ett annat tecken på detta är det faktum att församlingen faktiskt aldrig lade ner sin verksamhet förrän i början av 1900-talet, något som troligen har sin förklaring i förekomsten av och senare bristen på trojänare som G. Johansson, föreståndare under 18 år fram till sin död 1888. Den socioekonomiska och åldersmässiga strukturen på församlingen är troligen en avspeglning av bygdens geografiska och förindustriella karaktär. Oförmågan, eller förmågan, att rekrytera medlemmar och ledare hängde ihop med de långa geografiska avstånden som gjorde att församlingens uppgångar blev av mer tillfällig natur. Utifrån Öhngrens studie av förhållandena i Eskilstuna kan den relativt låga andelen inflyttade i Piteåbygden under perioden troligtvis ha försvårat församlingens attraktionskraft än mer.

¹²³ Ibid, s 46

¹²⁴ Lundkvist 1977, s 107

¹²⁵ Öhngren 1974, s 210

Från omkring 1896-1899 inleddes därmed en kraftig nedgång i församlingens verksamhet. Förklaringar utöver de ovan skisserade är ett svagare ledarskap efter G. Johansson, men kanske framför allt utförsäljningen av det kapell som invigdes år 1891. Hur medlemmarna reagerade på att friförsamlingen köpte kapellet 1899 kan jag endast spekulera om, men det ligger nära till hands att tro att det var en känslig sak att ett annat samfund tog över den lokal som baptisterna själva byggt. Kapellet och finansieringen av detta skapade en schism i församlingen, som troligen i och med sin litenhet var relativt känslig för allvarligare meningsskiljaktigheter. Som ett resultat av detta låg församlingens verksamhet nere under några år fram till 1906, då verksamheten återupptogs. Baptistförsamlingen fick dock vänta på sin senare tillväxtfas till år 1919, när utskickade evangelister bidrog till mer varaktig uppgång.

När det gäller hur församlingstukten tillämpades i Piteå, har vi kunnat se att uteslutningar var vanligare under perioden 1860-1900. Under perioden 1906-1910 har vi sett att församlingen snarare månade om de medlemmar som faktiskt fanns. Förklaring till detta ligger troligen på flera plan. Dels ligger det nära till hands att tänka sig att pressen inom baptiströrelsen i ett vidare perspektiv var större i ett skede när rörelsen var på väg att etablera sig. Vi vet att värdandet om den ”rena församlingen” hade hög prioritet inom baptismen, men att utvecklingen har gått mer mot omsorg om medlemmarna. Det är säkert ingen slump att de Norrbottniska baptistförsamlingarnas rapporterade om ”enighet i församlingen” till distriktsföreningen under denna tid. Förekomsten av uteslutningar var troligen en kvalitetsstämpel snarare än ett tecken på söndring eftersom detta visade att församlingsledning, äldstebröder och diakoner hade förstått vikten av att ha en tydlig kravbild för ett sant kristligt liv. Det är inte heller omöjligt att det finns ett samband mellan samhällets motstånd mot baptiströrelsen och graden av församlingstukt. Det finns undersökningar som visar att religiösa samfund har en tendens att sluta sig mot omvärlden när motståndet ökar. Det ligger nära till hands att tänka sig att baptistförsamlingen i Piteå hade en tydligare kravbild på medlemmarna i en tid när motståndet mot baptisterna var påtagligt från myndigheter och allmänheten.

Frågan är dock vilket klimat som skapades i församlingarna där den sociala kontrollen mellan medlemmarna var så pass hög? Frikyrkorörelsens historia i ett vidare perspektiv är fylld av splittringstendenser, schismer och utbrytningar. För Piteåförsamlingens del hade man en historia efter 1896 där verksamheten inte hade hanterat de motsättningar som uppstått på ett konstruktivt sätt, vilket troligen var en av orsakerna till nedläggningen av verksamheten. Kan-

ske hade församlingsledningen lärt av de senaste årens historia när man återupptog verksamheten år 1906? I vilket fall som helst har den fortsatta utvecklingen inom frikyrkorörelsen gått mer och mer mot i denna riktning, där omsorgen om den enskilde medlemmen på de flesta håll väger tyngre än kravet på enighet och andlig renhet.

Vi har alltså sett att Piteå baptistförsamling under perioden inte uppvisar några stora framgångar när det gäller medlemsrekryteringen, delvis på grund av stadens samhällsstruktur. Vänder vi blicken mot den ideologiska dimensionen av verksamheten framträder dock en annan, mer komplex bild som handlar om det individuella draget i baptiströrelsen i Norrbotten och Piteå. I jämförelse med arbetarrörelsen vill jag påstå att väckelse- och baptiströrelsen hade utgångspunkten i en mer individ- och personorienterad ideologi. Arbetarrörelsen tog snarare sin utgångspunkt i kollektivet, i ett klassbegrepp som bottnade i materialistiska betingelser. Inom baptismen var den enskildes personliga omvändelse och gudsupplevelse en grundförutsättning för ett mer samhällsorienterat engagemang. Vi kan se samma vilja till samhällsengagemang i de amerikanska samfundens sociala arbete på vissa håll i dagens USA. Det finns som vi har sett visserligen en mer kollektivistisk orientering i församlinglivet, men för att den enskilde ska välja att gå dit måste ett individuellt avgörande nog ligga i botten. Detta var troligen ännu tydligare i 1860-talets Piteå, då motståndet från myndigheter, tidningar och befolkning ibland var väldigt starkt. I denna bemärkelse var alltså baptistförsamlingens verksamhet fullt jämförbar med baptismen på orter där industrialiserings- och urbaniseringsgraden var högre. Trots blygsamma numerära framgångar var baptismen i Piteå troligen heller inget undantag från andra folkrörelser i det avseendet att den kanaliserade ett individuellt engagemang till det omkringliggande samhället. Piteåbaptisternas verksamhet mobiliserade, organiserade och utbildade medlemmarna, förutom att den strävade efter att förändra tillvaron för individen.¹²⁶ I detta avseende var den lilla församlingen i Piteå i allra högsta grad modern och framgångsrik.

En annat individuellt drag inom baptiströrelsen har vi även sett när det gäller ledarskapets betydelse för baptismens framgångar. Vi har sett exempel på ett fåtal viktiga förgrundsfigurer, vars envetna och plikttrogna arbete bidrog till att sprida idéerna vidare trots risk för repressioner från olika håll. På det lokala planet blir betydelsen av starka individer ännu tydligare, för Piteåförsamlingens del syns på flera håll i källmaterialet att framgångar och bakslag var intimt

¹²⁶ Pettersson 1998, s 86

förknippade med ledarskapsfrågor. Starka individer och personligheter som Anders Wiberg, Näs Per Pehrsson, Fredrik Nilsson och på lokal nivå även Gustav Johansson har haft stor betydelse för baptismens genombrott och etablering under undersökningsperioden. De väckelser som uppstår i Piteå under 1870- och 80-talet är knutna till besök från andra ledargestalter, och bristen på ledare framhålls i källmaterialet som en viktig orsak till den tynande tillvaron på 1890-talet.

Den tredje och avslutande slutsatsen kring det individuella draget inom Piteåbaptismen handlar om församlingstuktens betydelse som förklaring till församlingens utveckling som vi tidigare varit inne på. Under min undersökningsperiod har jag alltså sett en utveckling från tukt till omsorg om individen. Jag är medveten om att detta är en begränsad horisont och att man i det längre perspektivet har tillämpat församlingstukt långt in på 1900-talet, men som jag tidigare nämnt finns troligen ett samband med den historiska kontext där församlingen finns. Det verkar som om församlingsledningen efter omstarten 1906 ser omsorgen om den enskilde församlingsmedlemmen, individen, som mer värd än kravet på en enig eller ”ren” församling.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

FOLKRÖRELSERNAS ARKIV I LULEÅ

Piteå baptistförsamling	Arkiv 0775	vol 1, A1a	Medlemsmatrikel 1860-1900
		vol 1, A1a	Protokollsbok 1906-1910
		vol 5, F5b	Historik av Erik Wärenstam, 1930
Nederluleå I (första)			
baptistförsamling	Arkiv 0651	vol 1, A	Protokollsbok för baptistförsamlingen, Börjelslandet
		vol 1, A	Protokollsbok för Nederluleå I:a baptistförsamling 1905-1942
		vol 4, FII	Historik av Nils Bondén, 1896
Norrbottens			
Baptistmission	Arkiv 0645	vol 1, A1c	Protokollsbok

Litteratur

- Axelson, Alf W; *Pitebygdens historia*, Piteå 1989
- Axelson, Alf W; *Ur Piteå stads historia*, del I, Piteå 1999
- Bexell, Oloph, *Sveriges kyrkohistoria – folkväckelsens och kyrkoförnyelsens tid*, band 7, Trelleborg 2003
- Fält, Helmer, *Om Orsaläseriet 1852-1853*, Stockholm 1952
- Gidlund, Martin, *Kyrka och väckelse inom Härnösands stift från 1840-talet till omkring 1880*, Uppsala 1955
- Jansson, Torkel, *Samhällsförändring och sammanslutningsformer. Det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby-Rekarne från omkring 1850-1930*, Uppsala 1982
- Johansson, Erland, *Väckelserörelsen och samhället – en historisk studie av Karlskoga 1875-1900*, Göteborg 1984
- Jäder, Karl, *Bidrag till Norrbottensbaptisternas historia*, Luleå 1915
- Jäder, Karl, (red.sekreterare) *Svenska Folkrörelser II*, Stockholm 1937
- Kennerberg, Owe, *Innanför eller utanför. En studie av församlingstukten i nio svenska frikyrkoförsamlingar*, Örebro 1996
- Kjellberg, Knut, *Folkväckelse i Sverige under 1800-talet. Uppkomst och genombrott*. Stockholm 1994
- Lodnert, Anthony, *Baptismen i Luleå 1850-1910 – dess framträdande och konfrontationer med separatismen och ”den nya rörelsen”*, D-uppsats, Umeå Universitet, 1998
- Lundkvist, Sven, *Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920*, Stockholm 1977
- Norberg, Arvid, *Frikyrklighetens uppkomst – med särskild hänsyn till Skara stift*, Stockholm 1953
- Näsman, Nils, *Baptismen i svenska Österbotten 1868-1905*, Helsingfors 1962
- Pettersson, Lars, “*In Search of Respectability: Popular Movements in Scandinavian Democratisation. From Voluntary Associations to Mass Organisations*”, *Democratisation in the Third World: Concrete Cases in Comparative and Theoretical Perspective. (International Political Economy Series)*. Macmillan, Press Ltd London & St. Martin Press, Inc. New York 1998
- Sandewall, Allan, *Separatismen i Övre Norrland 1820-1855*, Uppsala 1952
- Steckzén, Birger, *Minnesskrift till Piteå Stads 300-årsjubileum*, Uppsala 1921

Svärd, Lydia, *Väckelserörelsernas folk i Andra kammaren 1867-1911. Frikyrkliga och lågkyrkliga insatser i svensk politik*, Stockholm 1954

Westin, Gunnar, *I den svenska frikyrklighetens genombrottstid. Svensk baptism till 1880-talets slut*, Stockholm 1963

Tergel, Alf, *Från Jesus till moder Teresa*, sjunde utgåvan, Stockholm 1994

Åberg, Ingrid, *Förening och politik. Folkrörelsernas politiska aktivitet i Gävle under 1880-talet*, Uppsala 1975

Öhngren, Bo, *Folk i rörelse. Samhällsutveckling, flyttningsmönster och folkrörelser i Eskilstuna 1870-1900*, Uppsala 1974